

## מי עמד על הדוכן ומי עלה עליו

המלה "דוכן" נזכרת כמה פעמים בדברי חז"ל כמקום עמידתם של כהנים ולוויים. מבדיקת המקורות מתקבל הרושם כי לא תמיד היה שימוש של הדוכן אחד, ואפשר שחלו בו שינויים. להלן נדון במקורות המזכירים את הדוכן ואת העומדים עליו, ונשתדל להעלות מסקנות בדבר שימושו של הדוכן. בנושא זה כבר דיברו שני חוקרים. הראשון היה י' אלבוגן<sup>1</sup> שרמז כי יש שוני בהתייחסות לדוכן בין מקורות תנאיים ואמוראיים, אבל לא פירט יותר. השני הוא ז' ספראי<sup>2</sup> שעמד על נקודה נוספת עם הבאת מקורות לדבריו. הוא הראה שקיים הבדל בין הירושלמי המשתמש במונח "נשיאת כפים" לבין הבבלי המשתמש במונח "עליה לדוכן".

מטרת המאמר היא לסקור את כל המקורות הקשורים לדוכן ולהרחיב יותר את הדיון בהם, דבר שלא נעשה על-ידי החוקרים הקודמים. אפשר, כמובן, שבחלק מהמסקנות לא יהיה חידוש, אבל דומה שעצם הדיון בהם הוא עצמו מן החידוש. נבדוק בראשונה מי עמד על הדוכן בעת שבית המקדש היה קיים.

### א. משנה

המלה "דוכן" נזכרת בשלוש משניות.

א. ערכין סוף פרק ב:

אין פוחתין משנים עשר לויים עומדין על הדוכן, ומוסיפין עד לעולם. אין קטן נכנס לעזרה ולעבודה אלא בשעה שהלויים עומדים בשיר. לא היו אומרים בנבל וכנור אלא בפה כדי ליתן תבל בנעימה. ר' אליעזר בן יעקב אומר אין עולין למנין ואין עומדין<sup>3</sup> על הדוכן אלא בארץ היו עומדים, וראשיהן מבין רגלי הלויים, וצוערי הלויים היו נקראין.<sup>4</sup>

1 ראה: י' אלבוגן, התפילה בישראל, ת"א, תשל"ב, עמ' 401, הערה 2.

2 Z. Safrai, "Dukhan, Aron and Teva, How Was The Ancient Synagogue Furnished?", in: *Ancient Synagogues in Israel*, ed. Rachel Hachlili, Oxford, 1989, pp. 69-84.

3 במשנה שבגמרא, ורק בה בלבד, הנוסח הוא: ואין עולין לדוכן.

4 נוסח המשנה כאן ובציטוטים הבאים, הוא על-פי דפוס ראשון, דפוס נאפולי. לא התעכבתי ולא ציינתי לחילופי נוסח, אלא אם יש להם חשיבות לנושא הנידון.

לפי משנה זו, הלוויים היו עומדים על הדוכן בעת שהיו אומרים את השיר.

ב. קידושין ד, ד-ה:

הנושא אשה כהנת צריך לבדוק אחריה ארבע אמהות שהן שמנה... לויים וישראלים מוסיפין עליהן עוד אחת. אין בודקין לא מן המזבח ולמעלה ולא מן הדוכן ולמעלה ולא מסנהדרין ולמעלה. כל שהוחזקו אבותיו שוטרי הרבים וגבאי צדקה משיאי לכהונה ואינו צריך לבדוק אחריה. ר' יוסי אומר אף מי שהיה חותם עד בארכי הישנה שלצפורי. ר' חנניה בן אנטיגנס אומ' אף מי שהיה מוכתב באסרטיא של מלך.

לא נאמר כאן מהו שימושו של הדוכן. אך על-פי ההקשר במשנה, אנו מבינים במה ובמי המדובר, שהרי יש כאן דירוג. בתחילה נאמר, כי אין לבדוק בייחוס כהנים ביחס לנישואין, אם הכהנים הללו משמשים על המזבח. העובדה שהם עובדים על המזבח מגלה שאין להטיל ספק בייחוסם, משום שכבר עברו בדיקה טרם שעלו על המזבח. לאחר מכן נאמר, שאין לבדוק בייחוס של לויים העומדים על הדוכן; ולבסוף, שאין לבדוק בייחוס ישראלים הנמצאים בסנהדרין.<sup>5</sup>

אלא שבתלמוד, קידושין עו ע"ב, נאמר:

אין בודקין מן המזבח ולמעלה, מאי טעמא אי לאו דבדקוה לא הוו מסקי ליה. ולא מן הדוכן ולמעלה, מאי טעמא דאמר מר ששם היו יושבים מייחסי כהונה ומייחסי לוויה.

הנוסח כפי שהוא לפנינו אינו ברור, שהרי עד עתה שנינו שעל הדוכן היו עומדים ולא יושבים. ואכן רש"י במקום כתב:

ששם היו יושבים, כלשכת הגזית היו יושבים סנהדרין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים ומייחסים את הכהנים והלוויים להבדיל פסולים מן העבודה ומן הדוכן.

ונמצא כי "ששם היו יושבים" מתייחס אל לשכת הגזית שבה היו יושבים חכמי הסנהדרין, שהיו מייחסים את הכהנים והלוויים, כלומר בודקים את ייחוסם. אמנם בכי"מ ליתא: יושבים; ולפי זה יש מקום לומר כי "ששם היו", היינו על הדוכן היו עומדים אנשים שהם מיוחסים ואין צורך לבדוקם. והאנשים המיוחסים הללו יכולים להיות בין כהנים בין לויים.<sup>6</sup>

אלא שכדי לבדוק את הפירוש של "ששם היו", עלינו לברר היכן נמצא מקורו של "דאמר מר". בעל מסורת הש"ס מציין למדות ספ"ה: "לשכת הגזית שם היתה סנהדרי גדולה של ישראל יושבת ודנה את הכהונה". ברם במשנת מדות מדובר על בדיקה של כהנים בלבד, ואין מוזכרת בדיקה של לויים. נמצא כי המקור שציין בעל מסורת הש"ס אינו מושלם. אבל אפשר לקבל את ציונו על יסוד דברי הריטב"א, שבחידושו: כאן כתב:

5 ברור שבסנהדרין יכולים להימצא גם כהנים ולויים, וכפי שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה, אולם לענייננו די לנו שיש שם ישראלים, ובזה המשנה מתייחסת לשלושת הפרטים שהוזכרו במשנה הקודמת.

6 לפי זה, "מייחסי כהונה" משמעותו מן הכהנים המייחסים (האות מ' אינה חלק מהמלה, אלא משמעותה מן). ויותר נוח אילו היה כתוב: מייחסי כהונה, וכפי שהוא בחידושי הריטב"א המובאים לקמן, היינו המייחסים שבכהונה (לפי זה האות מ' היא חלק מהמלה).

ששם היו מיוחסי כהונה ולויה פ' הכי תנן התם לשכת הגזית שם היתה סנהדרין גדולה יושבת ודנה את הכהונה... ומפרש במתני' כשם שהיו בודקים את הכהנים כך היו בודקים את הלויים.

ובהגהות זר זהב שם פירש את כוונתו:

מה שכתב רבינו ומפרש במתני' אין כוונתו דמפרש כן במשנה רק מ"ש בש"ס דאמר מר, וכלומר דהוא מפרש כן במתני'.

אם כן לפי הריטב"א, אף שאין נזכרת במשנת מדות בדיקה של הלויים, הרי בעל "דאמר מר" סבור שהמשנה מתכוונת לומר שבודקים גם את הלויים, אלא שהמשנה קיצרה בדבריה.

אולם אפשר לומר, שהציון "דאמר מר" אינו מכוון למשנת מדות, אלא לתוספתא סנהדרין פ"ז, וכפי שציין בהגהות בן אריה, שנדפסו בש"ס מהר' וילנא. ואכן בתוספתא חגיגה פ"ב ה"י, מהר' ליברמן עמ' 384, וכ"ה בתוספתא סנהדרין שציין בהגהות בן אריה, נאמר: "ומשם מעלין ומושיבין אותו ללשכת הגזית ושם יושבין ובודקין יחסי כהונה יחסי לויה". לפי התוספתא, דברי התלמוד מתפרשים כפשוטם. דומה שתוספתא זו היא גם המקור לפירוש רש"י.

על כל פנים, בין לפירוש הריטב"א בין לפירוש רש"י, מצאנו את מקורו של "דאמר מר". אמנם לפי נוסח כ"מ לא מצאנו מקור ל"אמר מר",<sup>7</sup> ולפיכך נראה כי הנוסח הנמצא בכ"מ עדיין צריך בירור.

ג. מדות ב, ו:

עזרת ישראל היתה ארך מאה ושלושים וחמש על רחב אחת עשרה, וכן עזרת כהנים היתה ארך מאה ושלושים וחמש על רחב אחת עשרה, וראשם (!) פספסין מבדיל בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים. ר' אליעזר בן יעקב אומ' מעלה היתה וגבוהה אמה והדוכן נתון עליה ובה שלש מעלות של חצי חצי אמה, נמצאת עזרת הכהנים גבוהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה.

כאן לא נתפרש מאומה אודות שימושו של הדוכן. ואכן נחלקו המפרשים בשימושו של

7 בספרי קרח, פיסקא קטז, מהר' הורביץ, עמ' 133: "ולמבית לפרוכת, מיכן אמרו מקום היה אחורי בית לכפורת ששם בודקים יחוסי כהונה". נמצא שלפנינו בדיקה שונה מהאמור במשנת מדות. מפרשי הספרי פנו בזה איש לדרכו. ר"ד פארדו הסביר שהמקום המוזכר בספרי הוא אותו מקום עצמו הנזכר במשנת מדות. ר' משה דוד אברהם טרויש אשכנזי בעל תולדות אדם סבור שהמדובר בספרי הוא במשכן שילה ונוב, אבל במקדש המיקום היה כבמשנה. ר' אברהם יקותיאל זלמן ליכטשטיין בעל זרע אברהם, לאחר שחלק על הזית רענן, הסביר שהיו תפקידים שונים: האחד היה לבדוק וזה נעשה אחורי בית הכפורת, ואילו הדיון עצמו היה בלשכת הגזית. וכן הסביר גם בעמק הנצי"ב. וכן כתב הגר"א בהגהותיו בקידושין [אמנם סוף דבריו שהתלמוד בקידושין התכוון לספרי צ"ע, שהרי התלמוד מדבר גם על בדיקה של יחסי לוייה והם לא נזכרו בספרי. ואולי הוא סבור כריטב"א, שאף שלא נזכרו יש להכניסם בכלל. אלא שאף דבר זה צריך בירור מה ראה לפרש שאין הכוונה על הדיון (ולא הבדיקה) בלשכת הגזית]. וראה: ר"ש ליברמן, יונית ויונות בארץ-ישראל, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 278, שהסביר בדומה לנצי"ב, אלא שנסתייע גם מהנהוג אצל אומות העולם.

הדוכן הנזכר כאן. ר' שמעיה בפירושו למשנה זו כתב:

ודוכן הכהנים לברך את העם קבוע בה בתחילת עזרה שלהן, וכן נאה ברכת כהנים בראש עזרתם ושל לויים בראש עזרתם<sup>8</sup> וישראל ביני וביני, ובאותו דוכן עולות עוד שלוש מעלות ששלחה של כל אחד חצי אמה הרי שתי אמות ומחצה שגבהו הכהנים מישראל.

גם ר' יהונתן ב"ר יוסף שצייר את צורת בית שני, הנדפסת במהדורות וילנא ובמהדורות קודמות, כתב באות כ: "מקום דוכן הכהנים וכו' ג' מעלות של חצי חצי אמה (פ"ב מ"ו)". וכדבריו כתב גם בעל תפארת ישראל שם.<sup>9</sup>

אמנם הרמב"ם בפירושו למשנה לא התייחס לשימוש של הדוכן. אבל בהלכות בית הבחירה פ"ו ה"ו כתב: "ועל הדוכן העולה מעזרת ישראל לעזרת הכהנים היו הלויים עומדים בשעה שאומרים שירה על הקרבן".<sup>10</sup> וכן כתב ר' משה מקוצי בסמ"ג, עשין קסג, דף רח ע"ד. גם ר' עובדיה מברטנורא כתב כן. וכן כתבו פרשנים נוספים, ואיני מציין.<sup>11</sup> לבירורים נוספים בדברי הפרשנים ראה בנספח בסוף המאמר.

נמצא כי לפי המשנה שימש הדוכן כמקום עמידתם של הלויים, כמפורש במשנת ערכין. דומה שניתן לדייק כן גם ממשנת קידושין. ממשנת מדות אין לדעת מה היה שימוש של הדוכן. ראינו כי אכן נחלקו המפרשים בדבר, יש הסבורים ששימש רק כמקום עמידתם של הלויים, אבל ר' שמעיה וכמה אחרונים סבורים שעל הדוכן עמדו גם הכהנים. יש עוד ראשונים הסבורים כדברי ר' שמעיה, אלא שהם אינם פרשני המשנה, ולא כתבו את דעתם על המשנה, לפיכך הבאתי את דבריהם בסוף המאמר, בסעיף י.

## ב. מדרשי הלכה

במדרשי הלכה מצאנו פעמיים אזכור של דוכן.

ד. ספרי ריש פרשת קרח, מהד' הורוויץ, עמ' 131:

הקרב אתך (במדבר יח, ב), רבי עקיבא אומר נאמר כאן אתך ונאמר להלן אתך, מה אתך האמור להלן כלום הכתוב מדבר אף אתך האמור כאן כלום הכתוב מדבר, להזהיר את הלויים בשיר על דוכנם.

8 ר' יאושע אלעזר הכהן חמצי, מחכמי איזמיר לפני מאה שנה, ובסוף ימיו היה אב"ד ור"מ בחיפה, בספרו כה תברכו, מהדורה חדשה, ירושלים, תשנ"ב, מערכת ד ערך דוכן, עמ' צט, כתב: "תיבת עזרתם שכתב אינו מובן, שהרי ללויים לא היתה עזרה לשמם, ונראה דטעות סופר נפל בדבריו וצ"ל בראש עזרת ישראל".

9 ומה שכתוב בדבריו בסוגריים מרובעים שהמקור הוא דברי רש"י, זו טעות. שהרי רש"י ביומא טז ע"א ד"ה ודוכן, כתב במפורש כי על הדוכן היו עומדים לויים. ולפיכך צ"ל שכוונת בעל תפארת ישראל לר"ש (=ר' שמעיה), ובטעות נדפס: רש"י. וכן כתב ר' יעקב צבי שפירא בהגהותיו תפארת יעקב על תפארת ישראל.

10 אודות דברי הרמב"ם ראה עוד לקמן הערה 96.

11 בספר חנכת הבית לר' מלכאל אשכנזי, שיצא לאור ע"י ר' אברהם סופר בתוך באור על מסכת מדות לר' משה קזיס, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 132, סי' [סא], כתב: "הדוכן הוא כמין אצטבא שהכהנים עומדים עליו בשעה שאומרים שירה". ונראה שזו טעות דפוס, וצ"ל שהלויים עומדים עליו וכו', וכן עולה מהמשך דבריו שם, ע"ש.



ה. ספרי זוטא ה, ב, מהד' הורוויץ, עמ' 228:

ישראל מעורבי שמש נכנסים לעזרת כהנים על רוחב אחת עשרה ועל אורך מאה שלשים וחמש אבל לא היו עומדים על הדוכן, ולויים היו עומדים על הדוכן אבל לא היו נכנסים לפניו.

הרי לנו שהדוכן שימש את הלויים.<sup>12</sup>

### ג. תוספתא

בתוספתא אנו מוצאים שימוש במלה דוכן לציון מקום עמידתם של הלויים.

ו. תוספתא שקלים פ"ב הי"ד, מהד' ליברמן, עמ' 210:

אילו הן הממונים שהיו במקדש... בן ארזא על הדוכן.

ליברמן בפירוש הארוך, עמ' 691, כתב בין השאר: "בירושלמי שקלים פ"ה ה"ב, דף מח ע"ד: בן ארזא על הצלצל כהיא דתנינן תמן (תמיד פ"ז מ"ג) הניף הסגן בסודרין והקיש בן ארזא בצלצל [וידברו הלויים בשיר]. ועיין ערכין פ"ב מ"ו, וקידושין פ"ד מ"ה ועוד. ולפ"ז אין סתירה בין משנתנו והתוספתא". כלומר, במשנה כתוב כי בן ארזא ממונה על הצלצל ואילו לפי התוספתא הוא ממונה על הדוכן, ולכאורה תרתי דסתרי. ברם לפי הירושלמי, וכמו שכתב ליברמן, אין סתירה ביניהן. לאמור, הדוכן הוא מקום עמידת הלויים, ובן ארזא היה הממונה על מקום זה, ועל התכנסותם של הלויים לשם, והוא ביצע זאת באמצעות הצלצל.

שמענו מכאן כי גם לפי התוספתא, על פי הירושלמי, הדוכן הוא מקום עמידת הלויים.<sup>13</sup>

ז. תענית פ"ג ה"ט, מהד' ליברמן עמ' 340:

ר' יוסה אומ' מגלגלין זכות ליום זכיי וחובה ליום חייב. כשחרב בית המקדש... והלויים עומדין על דוכנן...

מקור זה מקביל לירושלמי תענית המובא לקמן (אות יג).

ח. סוטה פ"ג ה"ט, מהד' ליברמן עמ' 234:

מעוררין אלו הלויים שאומ' על הדוכן עורה למה תישן ה'.

ברייטא זו הובאה בבבלי סוטה מח ע"א, וכפי שצוין לקמן בהערה 24.

### ד. ברייתות שבירושלמי

הבה נבדוק את שימושה של המלה דוכן בברייתות המובאות בתלמוד הירושלמי. על פי הבדיקה עולה כי בכל המקומות, משמש הדוכן כמקום עמידתם של הלויים.

12 וראה: ר"ש ליברמן, ספרי זוטא, ניו-יורק, תשכ"ח, עמ' 17-18, והערה 29.

13 וראה: א' ביכלר, הכהנים בעבודתם, ירושלים, תשכ"א, עמ' 94 והערה 15, שהתייחס גם כן לאמור בתוספתא, והעולה מדבריו הוא כאמור כאן. הוא גם סיכם בקצרה את דברי א' גיגר ב-MGWZ, שנת 1876, עמ' 388-402, הסבור שהדוכן שימש כמקום מעמד גם לכהנים. (גיגר הסתמך על ר"ש מקינון הסבור שאף הכהנים היו עומדים על הדוכן, ונראה כי נתחלף לו ר"ש, הוא ר' שמעיה, בר"ש מקינון).

נסקור את המקומות בקיצור.

ט. פסחים פ"ד ה"א, ל ע"ג:

תני עשרים וארבעה אלף עמוד מירושלם וחצי עמוד מיריחו, אף יריחו היתה יכולה להוציא עמוד שלם אלא בשביל לחלוק כבוד לירושלם הית' מוציא חצי עמוד. הכהני' לעבודה והלויים לדוכן וישר' מוכיחין על עצמן שהן שלוחין של כל ישר'.<sup>14</sup>

י. שקלים פ"ה ה"א, מח ע"ד:

גביני כרוז שהיה מכריז בבית המקדש. מה היה אומר הכהנים לעבודה והלויים לדוכן וישראל למעמד.

יא. סוכה פ"ג ה"ב, נד ע"א:

יודע לנענע חייב בלולב, יודע להתעטף חייב בציצית, יודע לדבר אביו מלמדו תורה... אבל אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו ואינו עומד על הדוכן עד שיתמלא זקנו. רבי אומר וכולהם מבין עשרים שנה ומעלה שנאמר ויעמידו את הלויים מבין עשרים שנה ומעלה לנצח על מלאכת בית ה'.

על יסוד הפסוק שהביא רבי, אף שאפשר לומר כי לפנינו רק אסמכתא, הרי שמדובר כאן בלוי העומד על הדוכן. אלא שעד עתה לא מצאנו את הצירוף של נשיאת כפיים ועמידה על הדוכן. כאשר נזכר הדוכן, והכוונה ללוי העומד על הדוכן, הרי שעמו נזכר הכהן בעבודתו, אבל לא בנשיאת כפיים. קשה לומר שכוונת הירושלמי לנשיאת כפיים ועמידה על הדוכן ושתי פעולות אלו מתייחסות רק לכהנים, שהרי לפי זה יש לפנינו כפילות. ואכן בתוספתא חגיגה פ"א ה"ג, מהד' ליברמן עמ' 376, הנוסח הוא: "וכן תינוק שהביא שתי שעורות... נתמלא זקנו, ראוי לעשות שליח ציבור לעבור לפני התיבה, ולישא את כפיו. אבל אין חולק בקדשי מקדש עד שיביא שתי שעורות, ר' אומ' אומ' אני עד שיהא בן עשרים שנה שנ' ויעמידו את הלויים מבין עשרים שנה ומעלה לנצח על מלאכת בית ה'". הרי לנו שהמדובר רק בכהן, ולכן אין מוזכר כאן דוכן. גם במסכת סופרים פי"ד ה"ג, מהד' היגר עמ' 267, הנוסח הוא: "והעובר לפני התיבה והנושא את כפיו, עד שיהא בן עשרים שנה ובעל זקן", ואינה מוזכרת דעתו של רבי. כלומר, גם כאן מדובר רק בכהן, ולפיכך אין טעם לכפול ולהזכיר גם עמידה על הדוכן.<sup>15</sup> לכאורה נראה אפוא שבנוסח הירושלמי שלפנינו יש להשמיט את עניין הדוכן ובכך ניישב את הירושלמי. אולם נראה יותר לפרש את הירושלמי בשונה

14 וכן הוא במקבילה תענית פ"ד ה"ב, סז ע"ד.

15 וראה גם במאמרו של י' מאן, "ספר המעשים לבני ארץ ישראל", תרביץ, א (תר"ץ), ספר ג, עמ' 7: "העובר אינו פורס את כפיו עד שהוא בן עשרים שנה וצריך שיהא זקנו ניכר ואם לא עלה לו זקן כסריס הוא ומותר ואם עלה זקנו משמונה עשרה ולמעלה מותר לעבור ואם כהן הוא נושא את כפיו לעשרים שנה". הרי לנו שגם כאן לא הזכירו את הדוכן. מאן שם בהערה 2, מציע להגיה את האמור במסכת סופרים כך: 'אבל אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו עד שיהא בן עשרים שנה ובעל זקן', אבל הגהתו אינה מוכרחת, והכוונה ברורה. עוד כתב שם שהגיל עשרים שנה לנשיאת כפיים נקבע לאחר החורבן, על יסוד הברייתא בחולין כד ע"ב, ותוספתא חגיגה פ"א ה"ג, מפני שכהן צעיר במקדש "אין אחיו הכהנים מניחין אותו לעבוד עד שיהא בן כ'". לא נתברר לי כיצד קבע שגיל עשרים נקבע לאחר החורבן. יתר על כן, המקורות שהובאו בפנים לגבי עניין הגיל מדברים בזמן הבית, וכמו שפירש ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, חגיגה שם, וראה בהערה 21 שם. וראה עוד לקמן הערה 89.

מהמקבילות הללו, לאמור דברי הירושלמי מתפרשים בהכרח על כהן ולוי, ונשיאת כפיים מתייחסת לכהן ואילו עמידה על דוכן מתייחסת ללוי,<sup>16</sup> וכן משמע מהפסוק שהביא רבי שגם בו נזכר הפועל "עמד".

יב. תענית פ"ד ה"ה, סח ע"ד:

תני רבי יוסי אומר יום שחרב הבית היה מוצאי שבת ומוצאי שמיטה ומשמרתו של יהויריב בתשעה באב. וכן בשיני. בזה ובזה היו הלויים עומדין על הדוכן ואומרינן יושב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם יצמיתם ה' אלקינו.

למקור זה נמצאת מקבילה בתוספתא, כמצוין לעיל אות ז. כן נמצאת לו מקבילה בבבלי תענית כט ע"א, ערכין יא ע"ב. ברם בערכין הנוסח הוא: "והיו כהנים ולויים עומדים על דוכנן ואומרים שירה"; נוסח זה מוקשה שהרי הכהנים אינם אומרים שירה, ולא מסתבר ליישב ולומר ש"אומרים שירה" מתייחס רק ללוויים. לכן נראה בעיני שיש כאן טעות, ויש למחוק את המלה "כהנים". ואכן בכ"מ חסרה מלה זו, וגם בכל המקבילות אינה נמצאת.<sup>17</sup>

במקום אחד בירושלמי מצאנו את המלה דוכן גם בפי אמורא.

יג. נזיר פ"ז ה"א, נו רע"ב:

מת מצוה קנה מקומו ארבע אמות אפילו שדה מלא כורכמין שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ אימתי בזמן שמצאו בשדה אבל אם מצאו בדרך קוברו או לימין הדרך או לשמאל הדרך. שדה בור וניר קוברו בשדה בור... כהן ולוי יטמא לוי, לוי וישראל יטמא ישראל, ולא הוא לוי הוא ישראל, אמר רבי אבין בשעת דוכן שנינו.<sup>18</sup>

והסביר בפני משה, וכעין זה בקרבן עדה:

כהן ולוי, שמצאו מת מצוה יטמא לוי... ולא הוא לוי הוא ישראל, הא לענין טומאה שניהן שוין. בשעת דוכן, שהלויים עומדים על הדוכן ואומרים שיר והלכך יטמא ישראל ולא יתבטל לוי מן השיר.

נמצא כי גם כאן הדוכן משמש כמקום עמידת הלויים.<sup>19</sup>

16 ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חגיגה, עמ' 1273, כתב על הירושלמי הזה: "ואינו עולה על הדוכן, כנראה שהכוונה לשיר, וכו' אליעזר בן יעקב במשנת ערכין ספ"ב". והוא כדברינו, שהמדובר כאן בלוי כמובן, והוא הסביר מה טעמה של ההגבלה בגיל. אבל ייתכן שרצה לומר כדעת רש"י שכתבנו לקמן בהערה 113, אבל כאמור שיטת רש"י שם היא שיטה יחידאית, ולפיכך לא נראה לי שכיוון אליה.

17 על יסוד האמורא אי אפשר לקבל את דברי ר"מ כשר, תורה שלמה, כרך כו, ירושלים, תשל"ד, דף רפח סע"ב בהערה. ר"מ כשר הביא ראיה מהנוסח בערכין שגם כהנים היו עומדים על הדוכן, אבל כאמור אין מכאן כל ראיה.

18 וכן הוא במקבילה ירושלמי הוריות פ"ג ה"ה, מח ע"ב.

19 ר' משה סופר בהערותיו לירושלמי הוריות שנרפסו בגליון דפוס וילנא, וכן בחידושו לגיטין נט ע"ב, ד"ה ונגשו, פירש את הירושלמי אחרת. מדבריו נראה כי גרס בירושלמי: ולא הוא כהן הוא לוי הוא ישראל. ונוסח זה לא מצאנו. גם בתשובת הירושלמי נראה שר"מ סופר גרס באופן שונה מהנוסח שלפנינו, ונוסחו הוא: בשעת הדוכן והשיר שנו. ואף אם לא גרס כן, מ"מ הוא מסביר כי שעת הדוכן מתייחס לכהנים, ע"ש בדבריו. ברם לפי דברינו נראה כי לא מצאנו כן בירושלמי ביחס לכהנים בבית המקדש, ולכן פירשו צ"ע.

## ה. מדרש

מצינו בכמה מקומות במדרש שהכוונה ב"דוכן" למקום עמידת הלוויים. כך בבראשית רבה צד, ט, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1181: "אמור לו עשירי לדוכן". וכן שם צח, ה, עמ' 1256: "בקהלם אל תחד כבודי, אבל לדוכן" וכו'. וכן מצינו במקומות נוספים.<sup>20</sup> ברם במקום אחד מצאנו שהכוונה היא למקום עמידת הכהנים.

יד. איכה רבה, פתיחתא כד, ו ע"ב, מהד' בובר יג ע"א:

דבר אחר ויקרא ה'... זהו שאמר הכתוב ברוח הקודש על ידי בני קרח... ועוד אמרה [כנסת ישראל] לפניו רבש"ע שחחה עלי נפשי כשאני עוברת על ביתך והוא חרב וקול דממה בתוכו ואומר מקום שזרעו של אברהם אבינו הקריבו קרבן לפניך, והכהנים עומדים על הדוכן, והלוויים מקלסים בכנורות, יהיו שועלים מרקדים בו.

ר' שמואל יפה אשכנזי בפירושו יפה ענף, כתב: "והכהנים עומדים על הדוכן אין זה מכוון שאין עומדים על הדוכן אלא הלוויים כדאיתא בריש מגילה" [ג ע"א].<sup>21</sup> בובר בהערה טו שם מציין, כי בכ"י המוזיאון הבריטי לא נמצא קטע זה, והוא מוסיף: "ומסגנון הלשון נראה כי נוסף מן מדרש מאוחר, או המסדר מן הפתיחות הוסיף זה מאיזה מדרש מאוחר כי לא נמצא בכל הפתיחות הלשון הזה גם לא באיכה רבתי". דומה שאנו יכולים לסייע בידו, כי השימוש של דוכן הנזכר כאן מורה שלפנינו מדרש מאוחר. אבל ראה עוד לקמן סוף סעיף ט.

## ו. ברייתות שבבבלי

נבדוק עתה את פני הדברים בברייתות המובאות בתלמוד הבבלי. אנו מוצאים שהוזכר שם שהלוויים עומדים על הדוכן, וכפי שראינו עד עתה. כגון ביומא כ ע"ב: "תניא כוותיה דרב, גביני כרוז מהו אומר עמדו כהנים לעבודתכם ולויים לדוכנכם וישראל למעמדכם, והיה קולו נשמע בשלש פרסאות". וכעין זה מצינו בעוד ברייתות.<sup>22</sup>

ברור שברייתות אלו מתארות את המצב כפי שהיה בזמן שכית-המקדש עמד על מכונו. ואחר שחרב ובטל הקרבן, ממילא אי-אפשר לדבר עוד על לויים העומדים על הדוכן. לפיכך, אם נמצא בדברי אמוראים שהם מדברים על לויים העומדים על הדוכן, אין להבין את הדברים כמתייחסים לזמנם, אלא מובן שהם מדברים על תקופה שבה בית-המקדש היה קיים.<sup>23</sup>

20 בשיר השירים רבה, ב [יד] ח, דפ' וילנא, יח ע"ב: "כי קולך ערב זה השיר, ומראך נאווה זה הדוכן". וכן שם ה [ה] א, לג ע"א: "לכהנים מפני העבודה וללויים מפני הדוכן". תנחומא, נח, יד, מהד' בובר, כד ע"א: "משה התחיל בכהונה ובדוכן ובקרבנות ובתורה... בדוכן שהעמיד אלעזר על הדוכן שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו'". שם בהעלותך, ז, בובר, כה ע"ב: "זהם העמידו חלוקי השיר והיו הלוויים עומדים על הדוכן ומזמרין לפני מי שאמר והיה העולם".

21 גם הרש"ש בהגהותיו שם העיר כי דוכן במקדש נתייחד ללוויים, והאריך בנושא הדוכן.

22 יומא נג ע"א, תענית כט ע"א, מגילה ג ע"א, זבחים יט ע"א, ערכין יא ע"ב.

23 כך הדבר במגילה כד ע"ב: "א"ל ר' חייא לר' שמעון בר רבי אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן". ר' חייא אינו מתאר מצב בזמנו, אלא הוא אמר לר' שמעון מה היה מצבו לו היה חי בעת שבית-המקדש היה קיים.

עוד יש לומר כי דברי אמוראים המדברים על לוויים העומדים על הדוכן, אינם דברי עצמם, אלא הם מצטטים ברייתות.<sup>24</sup>

ברם יש שני מקומות שצריך ליתן עליהם את הדעת, הואיל והם עומדים בניגוד גמור לסוברים שבבית המקדש לא עמדו הכהנים על הדוכן אלא רק הלוויים.

טו. קידושין ע"א:

ת"ר בראשונה שם בן שנים עשרה אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה [רש"י: לברך בו העם במקדש לאחר עבודת ציבור של שחר] והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים. תניא אמר רבי טרפון פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן [רש"י: לברך ברכת כהנים] והטיתי אזני אצל כהן גדול ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים.

הרי לנו שהדוכן שימש כמקום עמידת הכהנים בבית המקדש. ברייתא זו נידונה בנפרד בנספח, ומהדיון עולה שיש שתי שיטות להסבירה: האחת, מדובר כאן בכהנים העומדים על הדוכן, וכדברי רש"י; השנייה, מדובר כאן בלוויים העומדים על הדוכן, וכפירוש רש"י הנמצא בעין יעקב. והנה, בעוד שלשיטת הבבלי מוזכר כאן "דוכן", והשאלה היא כיצד פירשו את טיבו, הנה בברייתא זו בירושלמי אין נזכר "דוכן" כל עיקר. הברייתא נזכרת בירושלמי יומא פ"ג ה"ז,<sup>25</sup> וזה לשונה:

עשרה פעמים היה כהן גדול מזכיר את השם ביום הכפורים... בראשונה היה אומרו בקול גבוה משרבו הפרוצים היה אומרו בקול נמוך, א"ר טרפון עומד הייתי בין אחי הכהנים<sup>26</sup> בשורה והטיתי אזני כלפי כהן גדול ושמעתי מבליעו בנעימת הכהנים.

לפנינו הבדל ברור ביותר בין הבבלי לירושלמי. נפנה עתה למקור השני, היוצר אף הוא קשיים.

טז. בחגיגה טז ע"א נאמר:

דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש כל המסתכל בשלושה דברים עיניו כהות בקשת ובנשיא ובכהנים, בקשת דכתיב... בנשיא דכתיב ונתת מהדוך עליו, המסתכל בכהנים בזמן שביהמ"ק קיים שהיו עומדים על דוכן ומברכין את ישראל בשם המפורש.

היינו, מדובר כאן בזמן שבית המקדש קיים והכהנים הם העומדים על הדוכן.<sup>27</sup> טעם האיסור

24 כך מצאנו בסוטה מח ע"א: "אמר רחבה בכל יום ויום שהיו עומדים לוויים על דוכן ואומרים עורה למה תישן ה'". דברי רחבה אינם דברי עצמו, אלא זו ברייתא בתוספתא שם פי"ג, מהד' ליברמן, עמ' 233-234, והובאה בהמשך דברינו. גם האמור בערכין ד ע"א: "ולויים בדוכן", הוא ברייתא שהובאה על ידי רב יהודה אמר שמואל.

25 וכדומה לה גם במקבילה במדרש במדבר רבה, יא, ח.

26 בכ"י לידן כתובה המלה "הכהנים", בין השיטים, וראה בנספח.

27 יש לציין כאן לנוסח המנהיג, דיני תפילה, סי' עד, מהד' רפאל עמ' קה: "בחגיגה פרק אין דורשי המסתכל בג' דברי עיניו כהות, בקשת, ובנשיא, ובכהנים, ובכהנים בזמן שבית המקדש קיים ומברכי את העם בשם המפורש". לא מוזכר כאן שהכהנים עמדו על הדוכן. אבל לא מצאתי חבר לנוסח זה, ולפיכך כתבתי רק בהערה.

הוא: הואיל והם מברכים בשם המפורש ו"השכינה שורה על קשרי אצבעותיהם" (רש"י).  
הרי כאילו שהם מסתכלים בשכינה.

אמנם יש ליתן את הדעת לנוסח הנמצא בפרקי דרבינו הקדוש:<sup>28</sup>  
ג"ד [=ג'] דברים] מכהין עיניו של אדם הרואה הקשת והרואה הכהנים בשעה  
שנושאים כפיהן והמסתכל בפני המלך וי"א אף הדיין בשעת הדין.<sup>29</sup>

לפנינו נוסח קצר ביותר, שאינו מפרט אם מדובר בזמן הבית ומה טעם האיסור.<sup>30</sup> אבל  
לענייננו חשוב הוא, שאין מוזכר כאן שהכהנים עומדים על הדוכן. נראה ששינוי זה אינו  
נובע מהעובדה שלשון פרקי דרבינו הקדוש קצרה, אלא מהעובדה שמקור זה אינו יודע  
כנראה שהכהנים עומדים על הדוכן.<sup>31</sup>

קיימות דעות שונות בקרב החוקרים אודות זמנו של החיבור פרקי דרבינו הקדוש.  
גרינהוט<sup>32</sup> סבור שהחיבור הזה קדום לתלמוד הבבלי, והוא משמש כמקור לאמור בתלמוד.  
ברם היגר במבואו סבור שאין הכרח לומר כן, ואפשר שהוא חיבור מאוחר שנוצר בהשפעת  
האמור בבבלי. לאור האמור נראה, כי העדרה של המלה דוכן ביחס לכהנים, מלמד שלפנינו  
מקור שלא הכיר כי הדוכן שימש כמקום עמידת הכהנים. לפיכך, לפחות במקום זה, לפנינו  
מקור קדום, וא"כ הצדק הוא עם גרינהוט.

מכל האמור עד כה עולה, שבמשנה, במדרשי הלכה, בתוספתא, במדרש ובברייתות  
המובאות בירושלמי מוזכר שהלוויים עמדו על הדוכן. לא מצאנו שהדוכן מוזכר כמקום  
עמידתם של הכהנים, פרט למקום אחד במדרש, לפי חלק מכתבי היד. ברם יש חכמים (ר'  
שמעיה וכמה מחכמי האחרונים) הסבורים, כי גם כהנים עמדו על הדוכן אף על פי שלא  
נאמר כן במפורש במקורות שנסקרו כאן. אמנם, בברייתות המובאות בבבלי העניין אינו  
פשוט כל-כך, שהרי מוזכר בהן דוכן, ואפשר לומר שהוא שימש כמקום מעמד הכהנים.

28 מהד' שענבלום, לבוב, תרל"ז, פרק השלושה.

29 בספר הליקוט, מהד' ר"א גרינהוט, חלק ג, ירושלים, תרנ"ט, אות [סז], עמ' ז, הנוסח הוא: "בג'  
דברים עיניו של אדם כיהות ואלו הן הרואה את הקשת, והכהנים על משמרותם, והדיין בזמן שהוא דין".

30 אם המדובר שלא בזמן הבית, או שמדובר מחוץ למקדש, הרי שהכהנים אינם רשאים לכוון בשם  
המפורש, עפ"י משנה תמיד ז, ב, ולפי זה צריך בירור מה טעם עיניו של אדם כהות. ניתן לומר שהשכינה  
שורה על הכהנים גם בשעת נשיאת כפיים מחוץ למקדש, על יסוד המדרש (במדבר רבה יא, ב) המובא  
בטור או"ח סי' קכח: "מציין מן התרכים (שיר השירים ב, ט) ששכינה למעלה מראשיהן ומציין מבין  
חרכי אצבעותיהם". ובזמן הבית היה אסור להסתכל בכל גופם, ועכשו האיסור רק בפניהם וידיהם. כך  
כתב רי"א הכהן חמצי (לעיל הערה 8), עמ' שסא, ודן בשיטת הטור ועוד בעניין זה. אמנם הסבר זה לא  
יעלה לנוסח הנזכר במהד' גרינהוט (בהערה הקודמת): "והכהנים על משמרתם". אולי בביטוי "על  
משמרתם" הכוונה גם לנשיאת כפיים, ועדיין צריך בירור.

31 יש לציין לנוסח פרקי דרבינו הקדוש שהדפוס היגר מכתב יד (חורב ו' (תש"ג), עמ' 126): "בג' דברים  
עיניו של אדם כהות המסתכל בקשת ובכהנים על הדוכן (והדוכן) [והדיין] בזמן שהוא דין". לפי נוסח זה  
הדוכן קיים, והכהנים עומדים עליו.

32 במבוא לפרקי דרבינו הקדוש, שצוין לעיל הערה 29.



## ז. השינוי לאחר חורבן המקדש

לכאורה אפשר להסיק מהאמור עד הנה, כי לאחר חורבן הבית בטל שימוש של הדוכן. אולם לא כן הדבר. מעתה ואילך הדוכן עובר מבית-המקדש אל בית-הכנסת,<sup>33</sup> והוא משמש כמקום עמידתם של הכהנים בעת נשיאת כפיים.

לשיטה האומרת שגם בבית-המקדש היו הכהנים עומדים על הדוכן, הרי אין במערת זו משום חידוש. ברם לשיטה האומרת שבבית-המקדש עמדו על הדוכן רק הלוויים, יש להבין מה טעם נקרא מקום עמידת הכהנים בבית-הכנסת בשם דוכן. שאלה זו כבר שאל ר' אליהו בחור:<sup>34</sup> "אנחנו קוראים דוכן כשהכהנים נושאים ידיהם בברכת כהנים... ותמיה אני על זה שהרי דוכן נקרא האיצטבא שעמדו עליה הלויים כשאמרו שירה".<sup>35</sup>

דומה שיש להשיב כך. אין במלה "דוכן" כל קשר לכהן או לוי או לאדם מסוים. מלה זו קשורה למבנה בעל צורה מסוימת, אפשר שהוא גבוה, או בעל מדרגות וכד', המשמש כמקום מעמד לאנשים מסוימים, שמטעמים שונים רצו לייחדם משאר הציבור. בבית-המקדש עמדו הכהנים על מעלות האולם. בבית-הכנסת לא היה מבנה שכזה, ויצרו אפוא מבנה מיוחד שעליו יעמדו הכהנים, בשעת נשיאת כפיים בנפרד משאר העם. נמצא שלשם "דוכן" אין כל קשר עם האנשים העומדים עליו.<sup>36</sup>

דומה שעל-ידי הסבר זה נוכל להבין שינוי בלשונות ביטוי הכרוכים בדוכן: עד עתה ראינו "עמידה" על הדוכן, אך בבבלי אנו מוצאים "עליה" לדוכן. בבית-המקדש הכניסה מעזרת ישראל לעזרת כהנים היתה כרוכה בעלייה. לפיכך לוי הנמצא ממילא כבר בעזרת

33 על-פי פשוטה של משנה סוטה ז, ו, נהגה נשיאת כפיים בזמן שבית-המקדש היה קיים גם מחוץ למקדש, לאמור בבית-הכנסת. נראה שהשינוי עקב החורבן היה רק בצורתה של נשיאת הכפיים, אבל לא בעצם קיומה.

34 בספרו התשבי, ערך דכן, ונשאר בתמיהה.

35 בספר התשבי עם הגהות רגלי מבשר לר' אליעזר הרשטיק, ד"צ בני-ברק, תשל"ו, יישב תמיהה זו באומרו שגם הכהנים עמדו על הדוכן. הוא נסתייע בפירושו הר"ש במדות, בקידושין ע"א, בתפארת ישראל על המשנה, ובתרגום תהלים שיובא לקמן. בעמ' 22 העיר עליו ר' מרדכי הורוויץ: "כן מצינו בש"ס ר"ה ל"א אין כהנים רשאים לעלות בסנדלהון לדוכן וכן בכמה דוכתי ולחנם טרח ידי"נ המו"ל להביא מהר"ש ורש"י [נ"ל שזו טעות, הואיל ולא הביא דבר מרש"י]. המו"ל בהערותו שם השיב שהוא רצה להראות שגם הכהנים עמדו על הדוכן, משום שבכך נוכל להבין מדוע נלקח השם דוכן גם לנשיאת כפיים. אבל בעיקר הדבר ידע שיש עוד מקומות שנוכח בהם שהכהנים עמדו על הדוכן. על המקורות שהביא דיברנו כבר בפנים. ביחס לתירוץ יש להעיר, כי הוא מתאים רק לשיטה אחת וכפי שכתבנו.

36 דומה שזו היא תשובת ריעב"ץ. במהדורה של התשבי הנזכרת בהערה הקודמת נדפסו לראשונה הגהות ריעב"ץ מכ"י על התשבי הנקראות עזר אור. הוא כותב: "עיקר השם דוך שהוא תרגום מקום. והמקום המיוחד למצב כהנים ולויים יקרא דוכן על שם מעמדם שם, ולכן אין בתמיהתו כלום". היינו, אם הבנתי את דבריו, כל מקום שיש בו ייחוד מסוים נקרא בשם דוכן. דומני שקצת ראייה לתשובה זו ניתן להביא מהמושג "עזרת נשים". בבית-המקדש זו היתה אחת מהעזרות, שאין לה קשר עם נשים דווקא, ואילו בבית-הכנסת נתייחד שם זה רק לעזרה המאכלסת בתוכה נשים. תשובה נוספת לשאלת ר"א בחור ניתן לומר עלפי שיטת ר"ת בכתובות כד ע"ב תוס' ד"ה חד אמר. לשיטתו, מקום עמידת הכהנים בבתי הכנסת בזמן שבית המקדש היה קיים היה נקרא ג"כ בשם דוכן. תודתי לר"י בויס שהפנני לדעת ר"ת. מכל מקום גם לדעת ר"ת הדוכן שבבית המקדש שימש כמקום עמידת הלוויים, כמוכח שם בתוספות. נמצא שגם לדעת ר"ת עדיין לא ברור מדוע הדוכן משמש במשמעות כפולה, אלא אם נאמר כפי שכתבנו בדעת הריעב"ץ.



כהנים, וכאשר לצורך השירה היה צריך לעמוד על הדוכן, לא היתה עמידתו ככוכה בעלייה, ולפיכך נאמר עליו שהיה עומד על הדוכן. לעומת זאת, בבית הכנסת הדוכן היה גבוה מקרקעו, ועל הכהנים היה לעלות אליו באופן מיוחד כדי לשאת את כפיהם. לפיכך מצוי במקורות שלאחר החורבן הביטוי לעלות לדוכן. נצטט מקור אחד שידגים את האמור.

יז. שבת קיח ע"ב:

א"ר יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום... א"ר<sup>37</sup> יוסי חמש בעילות בעלתי ונטעתי חמשה ארזים בישראל ומאן אינון ר' ישמעאל ברבי יוסי ור' אלעזר [ס"א: אליעזר] ברבי יוסי... וא"ר יוסי מימי לא עברתי על דברי חברי יודע אני בעצמי שאיני כהן אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה.

דברי ר' יוסי הללו נמצאים בתוך סדרה של כמה מאמרים שאמר ר' יוסי<sup>38</sup> כידוע,<sup>39</sup> סתם ר' יוסי, הוא ר' יוסי בר חלפתא, מחכמי המשנה המפורסמים, שחי לאחר חורבן הבית. אם כן, לאחר החורבן מקומם של הכהנים הוא על הדוכן, והפועל המציין זאת הוא "עלה". אין אומרים "עמד" על הדוכן, אלא "עלה" לדוכן.

מן הראוי לציין כאן לפירוש בעניין זה שכתב ר' יוסף מטרנאני, מחכמי צפת הנודעים במאה השש-עשרה:<sup>40</sup> "ואע"ג דר' יוסי לאחר חורבן היה, עלה לדוכן בזמן הבית קאמר, דבזמן הזה אין דוכן". היינו, לדבריו ר' יוסי דיבר על מצב היפותטי, כלומר אילו הוא היה חי בזמן הבית והיו אומרים לו לעלות לדוכן, הוא היה עולה. נמצא לפי פירוש זה שמהרי"ט סבור שהכהנים היו עומדים על הדוכן ומברכים את העם. ברם ר' אברהם יצחקי בתשובותיו<sup>41</sup> תמה על דבריו, ואחת מתמיהותיו היא שבזמן הבית לא מצינו שהכהנים היו עומדים על הדוכן. ואני מוסיף עוד קושי והוא שאף אם מצאנו בזמן הבית כהנים על הדוכן הרי שהלשון במקרים אלו הוא "עומדים" על הדוכן ולא "עולים" לדוכן.

יש ברייתות נוספות שהוזכרה בהן עלייה לדוכן,<sup>42</sup> והיא נזכרת גם במאמרים נוספים.<sup>43</sup> לאור האמור עד עתה נראה אפוא, שאלו הן ברייתות שחוברו לאחר החורבן.<sup>44</sup>

37 בכ"מ ובאגדות התלמוד הנוסח: ואמר ר' יוסי.

38 אמנם בחלקם אין כתוב: ואמר (בתוספת האות ו'), אבל אין זה מוכיח שלפנינו ר' יוסי אחר. זאת משום שלפעמים יש דיון בדבריו, וכנראה משום שהדיון ארוך במקצת, השמיטו את האות ו' שלפני המאמר הבא. בנוסף לכך, בכ"מ ובאגדות התלמוד הנוסח הוא אכן: ואמר, וכמו שראינו בהערה הקודמת.

39 רש"י, זבחים נח סע"ב, ד"ה ורב שרביא אמר. וכן כתבו גם בעלי הכללים.

40 שו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' קמט.

41 זרע אברהם, ח"א, סי' יב.

42 ראש השנה כח ע"ב: "מתיב רב שמן בר אבא מגין לכהן שעולה לדוכן וכו'" (אמנם בספרי דברים, פיסקא פב, עמ' 148, נמצא: "מגין שאם פתח לברך ברכת כהנים" וכו'). וכן בראש השנה לא ע"ב: "תנו רבנן אין כהנים רשאים לעלות בסנדליהן לדוכן".

43 סוטה לח ע"ב: "ואמר ר' יהושע בן לוי כל כהן שאינו עולה לדוכן וכו', ועיין מנחות מד ע"א. סוטה שם: "א"ר אדא בר שמלאי הכנסת שכולה כהנים כולן עולין לדוכן".

44 שינוי זה הוא גם בעל משמעות הלכתית חשובה, הואיל ויש פוסקים הסבורים שכהן הנושא את כפיו חייב להיות גבוה משאר הציבור, ואם לאו אל ישא את כפיו. ראה: רי"א חמצי (לעיל הערה 8), עמ' קד-קז. ועוד אחרונים האריכו בזה, ואציין לרי"א ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ירושלים, תשנ"ה, חלק כ, סימן כו אות א, ובציוניו. אמנם יש לציין שרי"א חמצי אינו מתבסס רק על לשון התלמוד, אלא גם על העובדה שכך נהגו בבית המקדש, ועל העובדה שהפוסקים נקטו בדבריהם לשון עלייה. ביחס לפרט האחרון יש לעיין לדוגמה מלשון השו"ע או"ח סי' נג, שנקט ביחס לש"ץ לשון ירידה כמה וכמה פעמים

ח. היש הבדל בין התלמודים<sup>45</sup>

עד עתה ראינו שיש מקום לומר, שלאחר החורבן חל שינוי ב"תפקידו" של הדוכן על יסוד ההיקריות של המלה "דוכן" בתלמוד הבבלי. מאליה מתבקשת בדיקת ההיקריות של מלה זו גם בתלמוד הירושלמי. והנה הבדיקה מעלה שהמלה דוכן אינה נזכרת בתלמוד הירושלמי במקורות אמוראיים, פרט למקור אחד, הוא מקור יג לעיל.<sup>46</sup> אך יש לשים לב, שאין הוא נזכר במקום זה בהקשר עם בית הכנסת ונשיאת כפיים, ולכן אפשר לומר שהכוונה שם לדוכן בעת שבית המקדש היה קיים.

את ההבדל בין התלמוד הבבלי לירושלמי אנו רואים בבירור מהמקורות הבאים:

## (1) ירושלמי נזיר פ"ז ה"א, נו ע"א:

מהו שיטמא כהן גדול לנשיאות כפים,<sup>47</sup> גבילה אחוי דרבי בא בר כהן אמר קומי רבי יוסה בשם רבי אחא מטמא הוא כהן לנשיאות כפים, שמע ר' אחא ואמר אנא לא אמרית ליה כלום, חזר ומר או דילמא לא שמיע מיני אלא כיי דמר רבי יודה בר פזי בשם ר' אליעזר כל כהן שעומד בכנסת ואינו נושא את כפיו עובר בעשה. מאמר דומה לזה נמצא גם בבבלי סוטה לח ע"ב: "ואמר רבי יהושע בן לוי כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בשלשה עשה".<sup>48</sup> יש לשים לב להבדל הניסוח שבין שני התלמודים. הירושלמי נקט שאינו "נושא את כפיו", ואילו הבבלי נקט "שאינו עולה לדוכן".

## (2) ירושלמי ברכות ספ"ה, ט ע"ד:

רבי יודה בן פזי בשם רבי אלעזר כל כהן שהוא עומד בבית הכנסת ואינו נושא את כפיו עובר בעשה... רבי אחא רבי תנחומא ב"ר חייא בשם ר' שמלאי עיר שכולה כהנים נושאים את כפיהן.

כפי שהוא בש"ס, ולא נקט לשון עובר המצוי גם כן בש"ס, האם יש ללמוד מכאן שלדעתו על הש"ץ להתפלל במקום נמוך?

45 כבר ציינתי בראש המאמר לעובדה שבמקום שהירושלמי נקט "נשיאת כפיים" נקט הבבלי "עלייה לדוכן" עמד כבר ז' ספראי (לעיל הערה 2). ספראי ציין בהערה 2, ואף לכך ציינתי שם, שגם י"מ אלבוגן, התפילה בישראל, ת"א, תשל"ב, עמ' 401, הערה 2, רמז שיש שינוי בשימושם של המושגים הללו, ולדעתו "עלה לדוכן" הוא מהתקופה האמוראית.

46 יש לציין לשבת פ"י ה"ג, יב ע"ג: "אין תאמר שהיה קטן [קרבן העדה: שלא היה אדם גדול הלכך הטריחו אותו בעבודות הרבה] אמר רבי יהושע בן לוי כתיב ונשיא נשיאי הלוי אלעזר בן אהרן דוך דוכנים הוה" [שם: נשיא על שאר נשיאים היה אלעזר]. אלא שלא נתברר מקורו של הביטוי, ומה עוד שהערוך בערך דך (הרביעי) הסביר שהוא מלשון דוכוס.

47 כתב כאן ר' ישראל אייזנשטיין בהערותיו עמודי ירושלים תניינא: "כתב השיירי קרבן פירש"י והרא"פ פירש שהיה כהן בבית הכנסת כו', וכתב הישועות יעקב בא"ח (סימן קכח ס"ק כה) לא ידעתי לאיזה רש"י כיוון עכ"ל. והברור שט"ס מ"ש פירש"י וצ"ל פירוש הש"י וכוונתו להשדה יהושע שפירש כן". וכזאת ממש כתב מדגנפשיה רי"ח סופר בספרו ברכי נפשי, חלק ב, ירושלים, תשנ"ד, סי' ב, עמ' טז, אלא שסיים דבריו ואמר: "וספר שדה יהושע אינו תחת ידי לראות אם נכונה השערתו". ויש להעיר, כי לא ר' יהושע בנבנשת בעל שדה יהושע ולא ר' אליהו פולדא כתבו חידושים על נזיר. אע"פ כן הדברים נכונים, משום שסוגיה זאת נמצאת גם בירושלמי ברכות פ"ג ה"א, ושם אכן נמצא כן בשדה יהושע וברא"פ.

48 בשאלות, בהעלותך, מהד' הנצי"ב סי' קכה, מהד' מירסקי סי' קמ, עמ' כג, הנוסח: "א"ר יהושע בן לוי כל כהן שאינו נושא את כפיו עובר על מה שכתוב בתורה וכו', וכ"ה בעוד כמה ראשונים כפי שצוין בדק"ס השלם לסוטה, מהד' מכון התלמוד, ירושלים, תשל"ט, עמ' קסא.

אבל בסוטה לח ע"ב נמצא: "אמר אדא א"ר שמלאי בית הכנסת שכולה כהנים כולן עולין לדוכן".<sup>49</sup>

אפשר לציין כאן למקור נוסף בהשוואה עם מדרשי ההלכה.  
(3) ראש השנה כח ע"ב: "מתיב רב שמן בר אבא מנין לכהן שעולה לדוכן שלא יאמר הואיל ונתנה לי תורה רשות" וכו'. אבל בספרי דברים, פיסקא פב, עמ' 148, נאמר: "מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל" וכו'.<sup>50</sup>

דומה שאנו יכולים להסיק מכאן שקיים הבדל בין ארץ ישראל ובבל, בתקופת האמוראים, ביחס לדוכן ולשימושיו. היינו, אפשר שבארץ ישראל הכהנים לא היו עומדים על דוכן בעת נשיאת כפיים, אבל בבבל לא נהגו כן, אלא הם עלו לדוכן. אם צדקנו בכך, עלינו לומר שהלשון המזכיר "עלייה לדוכן" במקורות ארץ-ישראליים אינו הלשון המקורי. במקור דובר על "נשיאת כפיים", אלא משהגיע המקור לבבל המירו<sup>51</sup> את "נשיאת כפיים" ב"עליה לדוכן", בהתאם למקובל בבבל.<sup>52</sup>

זכר לדבר מצאנו בנוסח ספר השאלות, המצטט את מקורות (1), (2), מן התלמוד הבבלי, והנוסח שבו הוא "נשיאת כפיים".<sup>53</sup> וכבר ידוע כי ספר השאלות משמר נוסחים קדומים, או עריכה אחרת, של הבבלי.

49 בשאלות, בהעלותך, מהר' הנצי"ב סי' קכה, מהר' מירסקי סי' קמ, עמ' כג, הנוסח: "אמר רב אדא בר אבהו א"ר שמלאי בית הכנסת שכולה כהנים, כולם פורשין את כפיהם". ובדק"ס השלם על סוטה, עמ' קסה, כתבו על נוסח זה: "ואולי שינה ופירש".

50 ספראי (לעיל הערה 2) שהביא את שני המקומות הללו, הביא מקור רביעי מתנחומא הנדפס, פר' נח, אות יד: "משה התחיל בכהונה ובדוכן וקרבנות ובתורה... ובדוכן שהעמיד אלעזר בן אהרן הכהן על הדוכן שנא' ונשיא נשיאי הלוי". בדומה לכך נמצא בתנחומא מהר' בובר, שם, בהבדל אחד והוא שכתוב: "ובדוכן שהעמיד אלעזר שנא' וכו'. ספראי סבור שבמקור הראשון מודגשת כהונתו של אלעזר, לעומת המקום השני שחסרה בו הדגשה זו, ולפיכך המדובר לדעתו במקום של לוויים. נראה לי שדיוק זה הוא קלוש, ואף ספראי עצמו הסתייג ממנו, והמדובר בשני המקורות על הדוכן כמקום עמידת הלוויים. כן הביא ספראי את מקור יד דלעיל. אבל נראה שאין הוא מתקשר לאמור כאן, הואיל והמדובר שם לפני החורבן.

51 על תופעות כגון אלו העירו כמה חוקרים, ראה לדוגמה: מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת-גן, תשמ"א, עמ' 29-30, ובהפניותיו בהערות; ד' רוזנטל, "ערכים נוספים למילון התלמודי [ג]: ארזינג", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 222-223, והערה 16 שם.

52 אולם לא בכל מקום עשו כן. כך במגילה כז סע"ב: "שאלו תלמידיו את ר' אלעזר בר שמוע במה הארכת ימים אמר להם... ולא נשאתי את כפי בלא ברכה". יש מקומות נוספים שלא עשו כן, אבל דומה שניתן להסבירם. כגון בסוטה לט ע"א: "ואמר ר' יהושע בן לוי כל כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו שנאמר שאו ידכם קדש וברכו את ה'". הואיל וסמכו את מאמרו לפסוק ("שאו") השאירו את נשיאת כפיים. או במגילה: "אמר ר' יהושע בן לוי בזהקניות לא ישא את כפיו". דבריו סמוכים אל המשנה שם וגם אל הברייתא שנקטו נשיאת כפיים, לכן לא שינו את דבריו.

53 ראה הערות 48, 49. הנצי"ב, בסי' קכה, דף לח ע"א, עמד על ההבדל שבין נוסח השאלות לנוסח התלמוד ביחס למקור (1), ויישב זאת בהתאם לכל נוסח השאלות במימרה זו. כלומר, לפי נוסח התלמוד הכהן נמצא כבר בבית הכנסת, וכל שעליו לעשות הוא לעלות לדוכן, ולכן אם אינו עושה כן הוא עובר על ג' מצוות עשה. אבל לפי נוסח השאלות הכהן אינו נמצא כלל בבית הכנסת, ולכן חובתו בנשיאת כפיים שונה, ואם אינו עושה כן הוא עובר רק על מצות עשה אחת. ברם, הנצי"ב אינו דן בשינוי הנוסח של מקור (2).

השאלה היא עתה: האם יש בידינו להסביר את פשר השינוי שבין הירושלמי לבבלי? בפשטות אפשר לומר, שמבנה בית הכנסת בארץ ישראל שונה היה ממבנה בית הכנסת בבבל. לאמור, בבית הכנסת בבבל היה מקום מיוחד וגבוה שעליו עמדו הכהנים, דבר שלא היה בארץ ישראל. ואכן, לפי הממצאים הארכיאולוגיים בבתי כנסת בארץ, יש סבורים שהבמה בבית הכנסת "נכנסה" לשימוש רק מהמאה השלישית או הרביעית ואילך.<sup>54</sup> אמנם כנראה שהבמה היתה קשורה עם קריאת התורה, אבל אפשר שנוצלה גם לנשיאת כפיים. ומעניין מאוד, כפי שהעירני רד"צ הילמן, כי ר' תנחום הירושלמי בספרו המדריך המספיק, מהד' ר"ב טולידנו, ערך דכן כתב: "דוכן הוא במה גבוהה או אצטבה גבוהה עולים עליה מי שקורא בתורה או הכהנים בזמן ברכת כהנים". איני יודע כרגע מה הסיבה שגרמה להבדל בין מבנה בית הכנסת בבבל, לבין זה שבארץ. מכל מקום, אם הבדל זה אכן היה קיים, ואם נניח כי הבמה נמצאת בבית הכנסת רק מסוף המאה הרביעית, הרי שבארץ ישראל לא ניתן לדבר על עלייה לדוכן.

אמנם תשובה זו דורשת הבהרה נוספת: עלינו לדעת מה טעם לא סברו בארץ ישראל שעל הכהנים לעמוד במקום גבוה. מסתבר<sup>55</sup> שגם בארץ ישראל עמדו הכהנים לפני ציבור המתפללים, ופניהם מופנות אל הציבור. זאת על יסוד ההלכה בספרי נשא, פיסקא לט, מהד' הורוביץ עמ' 43: "כה תברכו את בני ישראל... תלמוד לומר אמור להם פנים כנגד פנים", וכן הוא בתוספתא מגילה פ"ג, מהד' ליברמן עמ' 360: "כשהכהנים נושאים כפיהם פניהם כלפי העם ואחריהם כלפי קדש". אולם הלכה זו אין בה כדי לחייב את הכהנים שיעמדו במקום גבוה. אפשר שבבבל סברו שלא די בכך, אלא מן הראוי שיעמדו גם במקום גבוה, כדי שיוכלו להיות "פנים כנגד פנים" בצורה טובה יותר.<sup>56</sup> אפשר אולי גם שבבבל סברו שיש לעשות "זכר למקדש". הרי כבר ריב"ז תיקן שלא יעלו הכהנים לדוכן בסנדלים (ר"ה לא ע"ב), ותקנה זו היא משום זכר למקדש. נוסף אפוא על תקנתו עוד "זכר למקדש", בכך שנדרוש שהכהנים יעמדו על מקום גבוה ומיוחד כפי שהיה בבית המקדש. ר"י בויס העירני להסבר נוסף על יסוד האמור בכתובות דף כה ע"א: "חזקה לכהונה נשיאות כפיים בבבל", ע"ש בסוגיה. ולכן הואיל ובבבל נשיאות כפיים היתה הראיה העיקרית להחזיקו ככהן, הגביהו את מקום עמידתו, כדי שיהא ניכר, אבל בארץ שהראיה היא מאכילת תרומה אין צורך להדגיש את נשיאות כפיים. ברצוננו עתה לבדוק את שימושו של הדוכן במקורות אחרים.

54 ראה: ד' וייס, 'מתי החלו מורידין שליח ציבור לפני התיבה', קתדרה, 55 (תש"ן), עמ' 9-21, ובמיוחד עמ' 15 ואילך, סעיף ג.

55 אמנם אלבוגן (לעיל הערה 45) הערה 7, סבור על יסוד דברי החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, מהד' מרגליות, 'ירושלים, תרצ"ח, עמ' 156: "אנשי מזרח הופכים את פניהם אל הציבור ואחריהם אל הארון ובני א"י פניהם אל הארון", כי בא"י עמדו הכהנים ובירכו את העם כאשר פני הכהנים גם הם לכיוון הארון. אבל מרגליות שם, הערה 1, דחה את דבריו הואיל ובכל המקורות מצאנו שפני הכהנים כנגד פני העם, ולכן לדעתו חילוק זה מדבר על הזקנים היושבים בבית הכנסת, ע"ש.

56 כדאי להביא כאן את דברי ספר והזהיר, פרשת נשא, מהד' ר"מ פריימן, וורשא, תר"ם, עמ' קמג: "והכהנים כשמברכין את ישראל צריכין כל העם לגוד ממקומן ולהתקרב לברכה, וכשנדין ממקומן לא תאמר עד שיהיה פנים כנגד פנים אינן בכלל ברכה אלא אפילו עומדים הארוכים בפני הקצרים אינן פוסקין". אולי יש כאן זכר לדבר, שהיו שסברו שעל הכהנים להיות מוגבהים מהציבור כדי שהברכה תשרה על כל הציבור.

ט. תרגומים

נבדוק עתה את המצוי בתרגומים. בתרגום אונקלוס לא מצויה המלה "דוכן", אבל היא מצויה בתרגומים אחרים.

א. במדבר ו, כג: "דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם". ותרגם המיוחס ליונתן: "מליל עם אהרן ועם בניו למימר כדנא תברכון ית בני ישראל במפרסהון ידיהון על דוכנא בהדין לישן יימרון להון".

דברי התרגום, שכתב שבברכה זו הכהנים נושאים את כפיהם, מבוססים על האמור בספרי שם, מהד' הורוביץ, עמ' 42. וכן הוא בסוטה לח ע"א: "כה תברכו את בני ישראל, בנשיאות כפים אתה אומר בנשיאות כפים או אינו אלא בנשיאות כפים ושלא בנשיאות כפים ת"ל וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם (ויקרא ט, כב), מה אהרן בנשיאות כפים אף בניו בנשיאות כפים". אבל לא מצאנו מקור לדבריו שבעת הברכה על הכהנים לעמוד על הדוכן. אי-אפשר לומר שהלימוד על דוכן הוא מההיקש לאהרן, שהרי אהרן נשא את כפיו במשכן, ולא מצאנו בשום מקור שבמשכן היה מצוי דוכן. ואכן מצאתי שר"מ כשר נתקשה בדברים אלו,<sup>57</sup> וכתב שמוכרחים לומר שהיה דוכן במשכן, אף שאין הוא נזכר במפורש בתורה.<sup>58</sup>

ב. כאמור לא מצאנו שבמשכן היה דוכן. והנה בתרגום ניאופיטי לויקרא ט, כב: "וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם", אנו קוראים: "וזקף אהרן ית ידוהי בצלו על עמה וברך יתהון". אבל בגליון נאמר קצת אחרת: "וקם אהרן על דוכנה וזקף ידיו קבל עמה וברכינן".<sup>59</sup> לאמור, לפי הגליון אהרן עמד על דוכן במשכן. היינו, מקום עמידת הכהנים הוא הדוכן.

ג. את האמור ביחזקאל מב, יב: "וכפתחי הלשכות אשר דרך הדרום פתח בראש דרך, דרך בפני הגדרת הגינה דרך הקדים בבואן", תרגם יונתן כך: "וכתרי לשכתא דפתיח לאורח דרומא תרע בריש אורח אורח קדם דוכן ליואי אורח מדינחא במעלנהן". לאמור, את המלים "הגדרת הגינה" תרגם יונתן "דוכן ליואי". רש"י הסביר זאת: "הגדרת הגינה ת"י דוכן ליואי, ולשון הגדרת הגינה בנין גדר אבנים עשוי במעלות שהיו נוגנים ושרים עליו". לפי רש"י, המלה "הגינה" היא מלשון ניגון. רד"ק כתב: "הגדרת הגינה רוצה לומר מעלת אבנים עשויה כמו גדר אבנים והיתה הגונה ונאה", ואחר-כך הוא מביא את תרגום יונתן. היינו, הוא פירש כי "הגינה" מלשון הגון. מכל מקום, מצינו כאן לפי התרגום שהדוכן שימש ללוויים. אין בכך משום סתירה לאמור לעיל, שהרי לית מאן דפליג שבבית-המקדש הדוכן שימש כמקום עמידת הלוויים, והשאלה היא אם הוא שימש גם לכהנים.

ד. תהלים קלד, א-ב: "שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העמדים בבית ה' בלילות. שאו ידכם קדש וברכו את ה'". התרגום לפסוק השני הוא: "טולו ידיכון קודשא כהניא על דוכן קודשא וברכו ית ה'". והראב"ע כתב: "שאו ידכם, ביום וזהו וישא אהרן

57 תורה שלמה, כרך כז, ירושלים, תשל"ה, מילואים, עמ' קצד, אות ג.

58 ר"מ כשר כתב שקיימת דוגמה לכך. לאמור, מצאנו במשכן פריט מסוים שלא נזכר כלל בתורה, והוא הכבש שהיה למזבח במשכן, אף שלא נזכר בתורה. כך גם, לדברי ר"מ כשר, יש לומר אודות הדוכן. אמנם אין הדוכן מוזכר, אבל יש להניח שהוא היה קיים.

59 בצילום כתב-היד העניין נמצא בעמ' 216. במהד' דיאז-מאצ'ו, ברצלונה, 1971, הוא נמצא בעמ' 57.

את ידיו. וברכו את ה', ביום זה הוא ברכת כהנים". ואכן פסוק זה נדרש על ברכת כהנים גם בסוטה לט ע"א: "ואמר ר' יהושע בן לוי כל כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו שנאמר שאו ידכם קדש וברכו את ה'".

ה. שיר השירים ג, ז: "הנה מטתו שלשלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל". בתרגום נאמר: "כד בנא שלמה מלכא דישראל ית בית מקדשא דה, בירושלם אמר ה' במימריה כמא יאי בית מוקדשא הדין... וכמא יאין כהניא בעדן דפרסין ידיהון וקימין על דוכניהון ומברכין לעמא בית ישראל בששין אתין דמסירין למשה רבהון ובההיא ברכתא מסתרא להון כשור רם ותקיף ובה מתגברין ומצלחין כל גבורי ישראל".

בדומה לכך אנו קוראים במדרש שיר השירים רבה שם (ג, א, ו): "ר' ביבי בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי פתר קרייה בברכת כהנים... שאפילו אדם רואה בחלומו חרב מחתכת בירכו מה יעשה ילך לבית הכנסת ויקרא קריאת שמע ויתפלל וישמע ברכת כהנים ויענה אחריהם אמין ואין דבר רע מזיקו". אלא שכאן לא נאמר היכן עומדים הכהנים.

נבדוק עתה אצל פייטני ארץ-ישראל, או יותר נכון אצל הפייטנים שמתוך פיוטיהם עולה שהם נוהגים כמנהג א"י. לא ברור אם כולם פעלו בא"י, אבל הם משקפים את מנהג א"י. סידרתי אותם לפי זמניהם, מהקדום אל המאוחר.

### י. פייטני ארץ-ישראל ושכנותיה

א. סדר העבודה ליוסי בן יוסי<sup>60</sup> — בסדר העבודה "אתה כוננת עולם ברב חסד" אנו קוראים:<sup>61</sup> "שיר ישוררו לו פרחי דוכן, בפה וחך ערב ונעימות צרדה". ברור שהפייטן התכוון כאן לאמור במשנה יומא א, ז: "בקש להתנמנם פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה". נמצא שהכהנים הם אלו העומדים על הדוכן. אלא שמסקנה זו עדיין צריכה לפנים, הואיל ובכמה כתבי-יד נוסח הפיוט הוא: "שיר ישוררו לו פרחי כהונה",<sup>62</sup> ואין מוזכר כאן דוכן כל עיקר. זאת ועוד, בכמה כתבי-יד של משנת יומא הנוסח הוא: פרחי לוייה.<sup>63</sup> לכאורה ניתן לומר, כי שני הנוסחים בפיוט משקפים את שתי המסורות השונות. הגורסים במשנה "פרחי כהונה" גורסים כן גם בפיוט, ואילו הגורסים במשנה "פרחי לוייה" גורסים בפיוט "פרחי דוכן". עם זאת, שמא גם הגורסים "פרחי דוכן" סבורים שמדובר בכהנים, שהרי כפי שנראה לקמן, מצאנו בפייטנים דוכן אצל הכהנים.<sup>64</sup>

60 בקדושתא ליום כיפור המיוחסת ליוסי בן יוסי שפרסם ע' פליישר בקבץ על יד, ז (יז), תשכ"ח, עמ' 22, שורה 15, נמצא: "גבר במספר על דוכניי", אלא שמשמעות הדברים אינה ברורה, ולפיכך אין להסיק מסקנה מקטע זה. וראה עוד שם עמ' 60, שורה 15: "רגיון ראוה וקופץ לעמוד על דוכניו". גם כאן המשמעות אינה ברורה דיה, אבל כנראה שהכוונה היא למקום שבו אומרים שירה, וכנראה הושאל משימוש המקום בבית-המקדש. אגב, יש לציין שמירסקי לא כלל יצירה זו בספרו פיוטי יוסי בן יוסי (לקמן הערה 62), וכנראה הוא סבור בוודאות גמורה שאין היא ליוסי בן יוסי.

61 מחזור לימים הנוראים, יום כפור, מנהג בני אשכנז, מהד' ר"ד גולדשמידט, ירושלים, תש"ל, עמ' 471.

62 ראה חילופי נוסח במהד' גולדשמידט. וראה גם: פיוטי יוסי בן יוסי, יוצאים לאור ע"י אהרן מירסקי, מהד' שנייה, ירושלים, תשנ"א, עמ' 190, שורה 85: פרחי כהונה. אכן בעמ' 300 ציין לכמה כתבי-יד שהנוסח בהם הוא: "פרחי דוכן". וראה עוד על "פרח דוכן" לקמן ליד הערה 72.

63 כך הוא בכתבי היד קיפמן, לו, פרמא.



ב. פיוטי ינאי — מצאנו את הדוכן בקרובה הבאה: "קדוש יחזיר דוכן לבני כהנים, קדוש יעמיד שירה במשמרות ליום, קדוש יגלה מלכותו לממלכת ישראל".<sup>64</sup> ובכן הדוכן משמש כמקום עמידת הכהנים.

ג. פיוטי הקליר — הדוכן מוזכר אצל הקליר לפעמים באופן שקשה לדעת אם שימש לכהנים או ללוויים. כגון: "כיוור עם כן, ונעם קול דוכן".<sup>65</sup> או: "טבעו נכסו רובדי דוכני, בגיא חמת כנקטל מכהני".<sup>66</sup> כלומר, העומדים על הדוכן נהרגו ונשחטו, אבל לא נאמר במפורש אם הם כהנים או לוויים. ברם יש מקומות שבהם דעתו ברורה יותר. ברור שהדוכן שימש כמקום עמידת הלוויים: "תדרוף לדוכן [רוממתי עז]ר תמור מקוננות".<sup>67</sup> כלומר, במקום המקוננות המסמלות את החורבן, יבוא לדוכן "רוממתי עזר", שהוא האחרון במשמרות הלוויים. אבל מצאנו שהדוכן משמש אצלו גם כמקום עמידת הכהנים: "רבת ריבי כי הייתי גני, רטש יחזקאל מדוכני".<sup>68</sup> היינו, יחזקאל שהוא משמר הכהנים העשרים במספר, גורש או הושמד מהדוכן. כן עולה גם משריד שפרסם פליישר והוא נוטה לייחסו לקליר:<sup>70</sup> "א... פרח דוכן תרומות, אומר הגביהו בערימות, וידבר ה' אל משה אחרי מות. לה... מעויי כבנמרון, לטפם יחטא באומר יתרון, ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן". אף שהפיוט אינו מובן דיו, וכנראה יש בו טעויות סופר, הרי נראה שבתחילתו יש התייחסות למשנת יומא ב, א: "הממונה אומר להם הצביעו". נראה שבהמשך דבריו כיוון הפייטן לאמור בירושלמי:<sup>71</sup> "ולא היו מונין את היתרה". אפשר גם שכוונתו כאן לעניין אחר, והוא שהכהן מכפר על עוונות בני ישראל. מכל מקום ברור לפי הפסוקים המובאים שההתייחסות שבו היא לכהן, ואם כן "פרח דוכן" הוא כינוי לכהן.<sup>72</sup>

דומני ש"דוכן" משמש אצל הקליר גם ככינוי לבית המקדש. כך הוא הדבר בפיוט לתשעה באב: "ופס מדוכן קול גביני כרוז".<sup>73</sup> מקורה של שורה זו הוא במשנת שקלים, ה, א: "אלו הן הממונין שהיו במקדש, יוחנן בן פינחס על החותמות... נחוניא חופר שיחין, גביני כרוז, בן גבר על נעילת שערים". ובירושלמי שם, וכן בבבלי כ ע"ב: "גביני כרוז, שהיה מכריז בבית המקדש מה היה אומר עמדו הכהנים לעבודה ולויים לדוכן וישראל למעמדן". אבל אין מכאן ראיה שבעת ההכרזה הוא היה עומד על הדוכן, וגם לא מצאנו

64 מן הראוי לציין לדברי צ' מלאכי בעבודת הד"ר שלו, העבודה ליום הכפורים, ירושלים, תשל"ד, ח"א, עמ' 358, כי רוב הפייטנים שחיברו סדרי עבודה, גרסו בסדריהם שהמדובר כאן בלוויים ולא בכהנים. וראה עוד י' יהלום, אז באין כול, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 142 שורה 732: זכו לוי, ובהערת יהלום שם.

65 מחזור פיוטי רבי ינאי, מהד' צ"מ רבינוביץ, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 321, שורות 38-40.

66 מחזור לראש השנה, מוסף ליום ראשון, "זכר תחלת כל מעש", מהד' ר"ד גולדשמידט, ירושלים, תשל"ל, עמ' 248, שורה 24. אמנם הצרוף "קול דוכן" דומה שמלמד על קולם של הלוויים שעל הדוכן.

67 קינות לתשעה באב, "איכה תפארתי מראשותי השליכו", מהד' ר"ד גולדשמידט, כמנהג פולין, ירושלים, תשל"ב, עמ' מד, שורה 21.

68 ע' פליישר, "לענין המשמרות בפיוטים", סיני, סב (תשכ"ח), עמ' לא, שורה 187.

69 פליישר שם, עמ' קג, שורה 120.

70 ע' פליישר, יצירתו הספרותית של ר' יוסף אבן אביתור, עבודת ד"ר, ירושלים, תשכ"ח, עמ' 199.

71 יומא פ"ב ה"ב, לט רע"ד. וכ"ה גם בתוספתא פ"א, מהד' ליברמן, עמ' 224 שורה 51.

72 השווה עם האמור לעיל ליד הערה 62 ביחס ל"פרחי דוכן".

73 ע' פליישר, "קומפוזיציות קליריות לתשעה באב", HUCA, 45 (1974), חלק עברי, עמ' כה, שורה 36.



מקור שאומר כן. לפיכך נראה שכוונת הפייטן לומר, שעקב החורבן פסק מבית-המקדש (מדוכן) קולו של גביני כרוז. ואולי כוונתו שפסק קול גביני כרוז הקורא לדוכן.

אם אכן "דוכן" משמעו אצל הפייטן בית-המקדש, יהיה מקום לטעון ולומר שגם בשאר המקומות שהבאנו השתמש הפייטן באותה משמעות, ונמצא שאין מכאן ראיה שהכהנים עמדו על הדוכן. ברם, דומני שיש לדייק בדברי הפייטן. לאמור, כל מקום שהזכיר בו הפייטן את הכהנים יחד עם הדוכן, ברי שהכוונה היא לדוכן ממש. רק במקום שהזכיר את הדוכן באופן סתמי,<sup>74</sup> או-אז אפשר לומר שכוונתו לבית המקדש.

ד. פיוטי לעזר החזן — לעזר החזן היה כנראה בן ארץ ישראל וזמנו במאה התשיעית, ואפשר במחציתה הראשונה.<sup>75</sup> הדוכן משמש אצלו כמקום עמידת הכהנים: "ופירחי כוהניי ישובון לעבודת גשת"<sup>76</sup> דוכניי.<sup>77</sup>

ה. פזמוני האנונימוס — הפייטן עלום השם, שחיבורו נתכנה בשם "פזמוני האנונימוס", פעל כנראה בארץ ישראל לא יאוחר מראשית המאה העשירית.<sup>78</sup> הדוכן משמש כמקום עמידת הכהנים: "ישמרו מכהנים, במשרות דוכנים... כל בני אהרן כהנים".<sup>79</sup> הוא משמש גם כמקום עמידת הלוויים: "נותני מעשר ממעשר תרומתם... לעתיד יעמיד חבורתם, על דוכנם ועל משמרתם".<sup>80</sup> היינו המדובר הוא בתורמים מעשר מן המעשר, והם הרי הלוויים. כפי שמצוי אצל הקליר כן גם כאן, הדוכן משמש גם ככינוי לבית-המקדש: "יגלה ממעונו, לשכלל ארמונו, וליסד דוכנו, ויקבץ צאנו, לאדמת צביונו".<sup>81</sup>

ו. פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר — ראב"ק פעל כנראה לקראת סוף המאה התשיעית או במחצית הראשונה של המאה העשירית. מנהגו כמנהג ארץ ישראל, אבל לא ידוע אם אכן חי בה.<sup>82</sup> ביוצרות לפרשת ויקרא<sup>83</sup> כתב הפייטן: "העולה טכוסה תהיה ביד מכהן בדוכני, יגישה למחות עוני, ושחט את הבקר לפני ה'". ובמקום נוסף שם כתב:<sup>84</sup> "קם חוזה בעד אמוניי, רגש והזה מכן[הן] בדוכניי, והקרבתה את הלוויים לפני ה'". מכל המקומות הללו אנו רואים כי אצל הפייטן הדוכן שימש כמקום עמידת הכהנים. אכן, גם אצלו מצאנו משמעות נוספות למלה דוכן. בפרשת בהעלותך כתב:<sup>85</sup> "זאת [זומנ]ה בעם המוני, חקר עבודה

74 ראה גם לקמן דוגמה נוספת לכך.

75 ע' פליישר, "קדושתאות י"ח לראשי חרשים ולחנוכה מאת לעזר החזן", קבץ על יד, ט (יט), תש"ס, עמ' 43.

76 פליישר כתב שאולי צ"ל: גישת.

77 שם, עמ' 83, שורה 103.

78 ע' פליישר, פזמוני האנונימוס, ירושלים, תשל"ד, מבוא, עמ' 31-32.

79 עמ' 171, סימן רמא. גם מתחילת הסדר: "ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך" (שמות כח, א), שאליו מכון הפיוט, אנו למדים שהמדובר בכהנים.

80 עמ' 255, סימן תכב.

81 עמ' 323, סימן תקעה.

82 פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, יוצאים לאור ע"י שולמית אליצור, ירושלים, תשמ"ח, מבוא, עמ' 146. על הקורא לדעת כי אין להחליף פייטן זה, עם ר' אלעזר בירבי קליר הנזכר לעיל אות ג, הידוע בשם "הקליר" סתם.

83 שם, עמ' 232, שורות 16-18.

84 עמ' 270, שורות 37-39.

85 עמ' 266, שורות 13-15.

בדוכני, זאת עבודת משפחות הגרשוני". מסתבר שכאן משמעות המלה "דוכני" היא משכני, מקדשי, וכפי שהסבירה אליצור שם. יתר על כן, בהמשך דבריו (שורה 28-30) כתב: "ובניו" סודרים בעבודתם, על דוכנם תהיה שירותם, ובני מורי למשפחתם". משמעות "דוכנם" כאן היא מעמדם, מקומם, מקום עבודתם, וכפי שהסבירה אליצור שם. נמצא כי אצל פייטן זה מצאנו שימושים שונים למלה דוכן. ואם כן, אפשר שאין לראות במלה דוכן כמצינת דווקא מקומם של הכהנים, אלא משמעותו מקום מיוחד, באופן כללי, וכמו שכתבנו לעיל ליד הערה 57.

דומה שראינו בבירור כי הפייטנים הקודמים נקטו שהדוכן שימש בבית המקדש כמקום מעמד לכהנים.

מסקירה זו למדנו כדרך אגב גם פרט מחקרי נוסף. לאמור, ראינו עד עתה שבמקורות תנאיים וכן במדרש ובירושלמי לכל שכבותיו, אין מוזכר דוכן כמקום עמידת הכהנים, לא בזמן המקדש ולא לאחריו בבית הכנסת. יתר על כן, גם כשמוזכרת ברכת כהנים בבית הכנסת היא מוזכרת בביטוי "נשיאת כפיים". לכאורה היה ניתן להסיק מכאן שבא"י סברו שעל הדוכן בבית המקדש עמדו רק לויים. והנה אנו רואים מסורת פייטנית ארץ-ישראלית ברורה שבבית המקדש עמדו כהנים על הדוכן. כיצד ניישב את הדברים אלו עם אלו? אציע עתה כמה אפשרויות, הואיל ואין בידי להכריע איזו היא האפשרות הנכונה יותר או העדיפה יותר.

אפשרות ראשונה. ניתן לומר כי שתיקת המקורות הארץ-ישראלים הללו ביחס לבית המקדש, אינה מלמדת מאומה.<sup>86</sup> לשון אחר, בארץ-ישראל סברו שהכהנים עמדו על דוכן בבית המקדש, אלא שהמקורות הקדומים הא"י לא עסקו בכך ולא הזכירו זאת. אם אכן כך הם פני הדברים, אזי מסקנתנו בסוף סעיף ה, כי קטע מסוים במדרש איכה רבה הוא מאוחר הואיל ומוזכר בו דוכן כמקום עמידת הכהנים, אינה מסקנה הכרחית.

אפשרות שנייה. שתיקת המקורות הקדומים שרירה וקיימת, וממנה אנו למדים שהכהנים לא עמדו על הדוכן בבית המקדש. ואם תאמר, כיצד ניישב אפוא את האמור בתרגומים ובפיוטים. על כך נשיב כי אפשר שהדוכן המוזכר בתרגומים מלמד על השפעה בבלית שחדרה במקום זה לתרגום.<sup>87</sup> ביחס לפייטנים יש לומר כך: ייתכן שבזמנו של הפייטן ובמקומו נאמרה ברכת כהנים בבית הכנסת על דוכן, כפי שהיה נהוג בבית הכנסת כמנהג הבבלים.<sup>88</sup> הפייטן שראה או ידע נהוג זה שבימיו, העתיק את הנהוג בימיו ויישמו גם ביחס לתקופה שבית המקדש היה קיים.

86 ראה לעיל הערה 58, על דבר דומה לכך.

87 כך סבור גם ספראי (לעיל הערה 2), הערה 11.

88 צא וראה דוגמה לדבר שנתחדשה לאחרונה. ע' פליישר במאמרו "לוח מועדי השנה בפיוט לר' אלעזר בירבי קיליר", תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 266, הראה שבמקומו של ר' אלעזר קראו את התורה לפי השיטה השנתית, היא השיטה הבבלית. פשוטם של דברים, אף שיש חולקים על כך, כי באותה תקופה חל כבר שינוי בנהג ארץ-ישראל מסוים בבית הכנסת. אמנם פליישר עצמו הסביר במאמר שפרסם מאוחר יותר, "קריאה חד שנתית ותלת שנתית בתורה בבית הכנסת הקדום", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 27-43, כי היו קהילות בא"י, ובתוכם מקומו של הקילירי, שמנהגם היה לסיים את התורה מדי שנה, והוא היה המנהג המקורי, ומנהג זה לא נוצר בהשפעה בבלית. ראה שם עמ' 40, ובהערות, שהפנה לדעות חוקרים בעניין מנהגו של הקיליר בקריאת התורה. תמוה שפליישר לא הפנה לדברי ד' רוזנטל, "המחזור החד שנת", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 144-148, שהראה שאולי מצאנו מקום בתלמוד הבבלי

כאן עלי לציין שבכל הפיוטים שבדקתי לא מצאתי איזכור על נשיאת כפיים בבית הכנסת, ולפיכך קשה לדעת בבירור מה היה המצב אצל הפייטנים. כאן המקום להוסיף, כי כפי שראינו לעיל גם במקורות אמוראיים הנזכרים בירושלמי לא הוזכר הדוכן, ובמקומו נזכרה נשיאת כפיים. על יסוד זאת חשבנו לומר בסוף סעיף ז, כי היו הבדלים בין ארץ-ישראל לבבל ביחס לברכת כהנים בבית הכנסת. ברם, עתה אנו רואים, אליבא דהסבר ראשון שכתבנו לעיל, ששתיקת המקורות אינה מלמדת תמיד על נכונות הנחה מסוימת, ואם-כן שמא הבחנה זו שעשינו לעיל אינה נכונה. אלא שבמקרה זה השאלה היא אם אכן אנו רשאים לומר ששתיקת מקורות לפנינו, או שמא העובדה שהירושלמי לא נקט לשון עליה לדוכן, אלא נקט במקומו לשון נשיאת כפיים, מלמדת בבירור על עמדת הירושלמי. מכל מקום, לא מצאתי לעת עתה מקורות מפורשים אודות צורת ברכת כהנים ועליה לדוכן בא"י בימי האמוראים ולאחריה בתקופת הפייטנים.<sup>89</sup> ברור אפוא, שכל האמור עד עתה הוא בגדר של השערה בלבד.

#### יא. עוד חכמים הסבורים שהכהנים עמדו על הדוכן

לשלמות העניין הבה נביא דעות של חכמים נוספים, שפעלו מחוץ לארץ-ישראל, הסבורים גם הם שהכהנים היו עומדים על הדוכן בבית-המקדש. כפי שראינו לעיל זו היא דעתו של ר' שמעיה, וכבר כתבנו שם שיש ראשונים נוספים הסבורים כמותו. ודאי שהם לא הכירו את פירוש של ר' שמעיה, שהרי רובם פעלו לפניו. נראה בעיני שמסורת ארץ ישראל היתה ידועה להם, אם כי כמובן אפשר לומר שהיו אלו שיטות פרשניות גרידא שהיו ידועות להם. אציין כאן לכמה מהם.<sup>90</sup>

שממנו עולה ש"נהגו בא"י — בצד המנהג הארץ ישראלי לסיים את התורה בשלש שנים ומחצה — לסיים את התורה כמנהג בבל בשנה אחת, וזאת כבר בדור השלישי (לפחות) של האמוראים, בסוף המאה השלישית. והיו אלה, כנראה, עולי בבל שהחזיקו במנהג אבותיהם, בבתי הכנסת המיוחדים להם".

89 יש לציין כאן להערה 15 לעיל, שם הובא קטע מספר המעשים לבני ארץ ישראל, שמחכרת בו נשיאת כפיים ולא דוכן. כפי שצוין שם, הרי שביירושלמי הוזכר דוכן, אבל בתוספתא ובמסכת סופרים לא הוזכר. איני יודע אם אפשר להסיק מסקנה לענייננו מעובדה זו.

90 מן העניין לציין כאן לספר שבט יהודה לר' שלמה ׳ן וירגא, מהד' שוחט, ירושלים, תש"ז, פרק ששים וארבעה. בפרק זה הוא מביא את אגרת הקונסול הרומאי לטיטוס שבו הוא מתאר את בית המקדש והקרבת קרבן פסח, ולדעת שוחט שם, עמ' רי, הערה לשורה 9, היא פרי דמיונו של המחבר. על כל פנים, בעמ' קלג כתוב: "ומעזרת ישראל היו עולין לעזרת כהנים בחמשה עשר מעלות, ושם מקום נקרא בין העברים דוכן, ושם היו הלויים משוררים ומנגנים בשעת הקרבן". ובעמ' קלט, בתיאור הקרבת הפסח, כתוב: "ושם שני עמודים גדולים גבוהים, ועליהם שני כהנים בחצוצרות של כסף בידם, ותוקעים בהתחלת קרבן כל כת וכת, כדי להשמיע לכהנים העומדים שם על דוכנן שיאמרו ההלל בקול רנה ותודה ובכל כלי שיר אשר להם". לכאורה אף כאן מוזכר שיש דוכן ללוויים ויש דוכן לכהנים. אלא, שמפורש בתוספתא פסחים פ"א הי"א, מהד' ליברמן עמ' 163, וכ"ה ברמב"ם הלכות קרבן פסח פ"א הי"א, שהלוויים הם האומרים את ההלל. וראה בתוספתא כפשוטה שם שציין לרש"י שפירש שבשחיטת הפסח כל הכתות קראו את ההלל, אבל ברור שבכלי שיר ובשעת עשיית הפסח אמירת ההלל נאמרה על ידי הלוויים בלבד, וכדברי ר' זאב מברסק, שהובאו שם בתוספתא כפשוטה.

א. ר' נחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא — פעל כנראה בבבל במאה העשירית, ובסדר העבודה שחיבר הוא כתב: "שיפור בדוכן ברכה, שאת ידיו למבורכה, בששים גבורים להעריכה, מול יקוד המערכה".<sup>91</sup> מדובר כאן על הכהן הגדול, שכירך ברכת כהנים שיש בה שישים אותיות, ולצורך כך הוא עמד על הדוכן.

ב. פיוטי ר' יהודה בירבי בנימן — פייטן זה חי אחרי המחצית השנייה של המאה התשיעית ולפני סופה של המאה העשירית, ופעל במזרח, כנראה בבבל.<sup>92</sup> מצאנוהו כותב:<sup>93</sup> "ירחקו מטמאה מכפרי קהל המונים, ושמשו עלי דוכנים, דעו כי אליכם המצוות [מתוך] קנים, המשרתים לאדון האדנים, ויאמר ה' אל משה [אמור אל הכהנים]". הרי שהדוכן משמש כמקום עמידת הכהנים.

ג. פייטן לא ידוע — אציין גם פייטן עלום שם ועלום מקום שפעל כנראה לא יאחר מהמאה האחת-עשרה, שפיוטיו נתפרסמו על ידי שולמית אליצור:<sup>94</sup> "ובמלאת ימי טהרה עומדת להביא קרבן לכהן אמוני, פיקוד להקים כדת תחכמוני, צוה לבשרה משרת דוכני, טוב ויפק רצון מה". אף כאן הכהן עומד על הדוכן.

ד. רמב"ם — בהלכות תפילה פ"ד ה"ט כתב: "כיצד ברכת כהנים במקדש, הכהנים עולין<sup>95</sup> לדוכן אחר שישלימו הכהנים עבודת תמיד של שחר".<sup>96</sup> היינו, הכהנים עומדים על הדוכן בבית-המקדש.<sup>97</sup>

ה. בעלי התוספות — בברכות יא ע"ב, ד"ה וברכת כהנים, כתבו: "ואין זה דוכן שהרי לא היו עומדים לדוכן עד לאחר הקטרת אמורים". ברור שהתוספות מדברים בזמן שבית-המקדש קיים, כמפורש בדבריהם וגם בדברי הסוגיה בברכות שם. והנה גם הם כותבים שהכהנים במקדש היו עולים לדוכן.<sup>98</sup>

91 מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה, בעריכת א' חזן, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 249, שורה רפט.

92 פיוטי רבי יהודה בירבי בנימן, יצאו לאור ע"י שולמית אליצור, ירושלים, תשמ"ח, מבוא, עמ' 77.

93 שם, עמ' 219, שורות 5-1. ש' אליצור כותבת כי חסרה שורה לאחר השורה הראשונה, אבל נראה כי החסרון אינו פוגם בהבנה, והמסקנה היא אכן שהדוכן הוא מקום עמידת הכהנים.

94 מחזורי שבעתות לסדרים ופרשות, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 214, שורות 21-24.

95 מעניין שהרמב"ם נקט לשון עלייה, והרי במקורות הקשורים עם הכהנים בזמן הבית מדובר על עמידה על הדוכן כמו שראינו לעיל, וכפי שנקטו בלשונם בעלי התוספות המובאים בסמוך.

96 יש לציין שהרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ו ה"ו כתב: "ועל הדוכן העולה מעזרת ישראל לעזרת הכהנים היו הלוויים עומדים בשעה שאומרים שירה על הקרבן", ונמצא שלכאורה יש סתירה בדבריו ביחס לעומדים על הדוכן (אם הם כהנים או לוויים), אם עמדו על הדוכן כמו שכתב בהלכות בית הבחירה, או על מעלות האולם כמו שכתב הרמב"ם עצמו בסוף פ"ד מהלכות תפילה. והנה, על מיקומם של הכהנים כבר כתב הרדב"ז בתשובותיו, ללשונות הרמב"ם סי' פד (אלף תנז): "שיש כהנים שאין יכולים לעלות על מעלות האולם (כגון בעלי מומין ועוד כפי שפירט בדבריו שם) ואלו היו עומדים על הדוכן". אבל אין בדבריו דיון אודות דוכן לוויים וכהנים. ר"א חמצי (לעיל הערה 8), עמ' קב, דן בתשובתו של הרדב"ז ובתשובות נוספות, ולדעתו הכהנים שהיו עוסקים בעבודת התמיד הם אלו שהיו על מעלות האולם לברכת כהנים, ושאר הכהנים הראויים לעבודה שלא עבדו היו עומדים על הדוכן, ואחרי גמר ברכתם עלו עליו הלוויים לשיר. יש הסבורים שהרמב"ם סבור כשיטת ר' שמעיה שהיו שני דוכנים, ראה ר"ש פיינזילבר, יריעות שלמה על הרמב"ם, קידאן, תרצ"ד, בהלכות בית הבחירה שם.

97 וראה עוד מה שכתבנו בשיטת הרמב"ם בעניין דוכן בהערה 110.

98 אבל בתוספות רבנו יהודה שירליאון, מהד' ר"נ זק"ש, ירושלים, תשכ"ט, עמ' קמג, לא הזכירו את

## יב. סיכום

העולה מהאמור הוא כדלקמן.

- א. הדוכן בבית המקדש המוזכר במשנה, בתוספתא, במדרשי הלכה ואגדה, בברייתות שבירושלמי שימש, כפי שמפורש בבירור בחלק מהמקורות הללו, כמקום עמידת הלוויים בבית המקדש. עמידת כהנים על הדוכן בבית המקדש נאמרה רק על ידי פרשנים שונים.
  - ב. ברכת הכהנים בבית הכנסת נזכרת בירושלמי בשם נשיאת כפיים וללא איזכור של דוכן. לעומתו, בבבלי מוזכרת במקרה זה עלייה (שים לב: הפועל משתנה מ"עמד" ל"עלה") לדוכן.
  - ג. התרגומים ופייטני ארץ ישראל הקדומים סבורים שהדוכן בבית המקדש שימש גם כמקום עמידת הכהנים.
- על יסוד העובדות הללו ניסינו להציע את ההצעה הבאה ביחס לדוכן בבית הכנסת: לאחר החורבן משבטלה ברכת הכהנים בבית המקדש ונשארה רק בבית הכנסת, היה שוני בין ארץ ישראל לבבל. בארץ ישראל לא עמדו הכהנים על מקום מוגבה בעת ברכת כהנים. לעומת זאת, בבבל עלו הכהנים למקום מוגבה בעת ברכת כהנים, והפעולה נקראת עלייה לדוכן.

### נספח: הפירושים השונים למשנת מדות פ"ב מ"ו ובירור שני הנוסחים ברש"י בקידושין ע"א

ראינו כי שיטת ר' שמעיה במשנת מדות היא שהכהנים היו עומדים על הדוכן. נברר עתה ביתר פירוט את שיטתו ושיטת שאר המפרשים. באותו פרק במדות נאמר במשנה הקודמת: "וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה [מעזרת נשים] לעזרת ישראל כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים שעליהן הלוויים אומרים בשיר"<sup>99</sup>. ור' שמעיה כתב בפירושו: "עומדים<sup>100</sup> בדוכן ליואי בתחלת עזרת ישראל"<sup>101</sup>. כלומר מקום עמידת הלוויים, על המעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל נקרא דוכן. נראה כי לפי דברי ר' שמעיה זהו מקום העמידה הקבוע של הלוויים. רש"י בסוכה נ"א ע"ב, והרמב"ם בפירושו למשנה כאן, וכן משמע מדברי ר"ע מברטנורא, סבורים שהמשנה מדברת על עמידת הלוויים על המעלות רק בזמן שמחת בית

הדוכן. גם שאר ראשונים באותה סוגיה לא הזכירוהו, אף שדנו באותו עניין. ואפשר שגם מדברי התוס' אין לדייק מאומה, הואיל והם נגדרו אחר המורגל בלשונם לקרוא לברכת כהנים בלשון דוכן, כמו שבזירגון נעשה מכך פועל והוא "דוכנען".

99 בדפוס נאפולי יש כאן השמטה, וקטע זה לא נמצא שם. הציטוט כאן הוא על פי משנה דפוס וילנא.

100 נראה שגירסתו במשנה היתה: שעליהם הלוויים עומדים בשיר, וכ"כ בשינויי נוסחאות בגליון משניות מהד' וילנא. וכ"ה בכ"י קאופמן, ועוד. ראה מסכת מדות, מהד' אשר זליג קאופמן, ירושלים, תשנ"א.

101 כך הנוסח בדפוס ויניציאה רפ"ג. לפנינו בדפוסים, דפ' וילנא דף לד סע"ב-לה ע"א: "עומדים בשיר לויים בתחלת עזרת ישראל".

השואבה. מכל מקום יש לשים לב שהמלה "דוכן" לא נזכרה כאן במשנה, ור' שמעיה הוסיפה בפירושו. לדעת ר' שמעיה הדוכן הנזכר במשנת מדות פ"ב מ"ו הוא מקום עמידת הכהנים, והוא נמצא בין עזרת ישראל לעזרת כהנים. לדבריו, יש שני מקומות הנקראים דוכן, האחד עבור כהנים והשני עבור לוויים.  
אלא שלכאורה עדיין קשה, משום שמצאנו כי הכהנים עמדו במקום אחר. הרי כך שנינו במשנה תמיד רפ"ז:

בזמן שכהן גדול נכנס להשתחו'... נכנס והשתחוה ויצא, ונכנסו אחיו הכהנים והשתחו' ויצאו. באו ועמדו על מעלות האולם, עמדו הראשנים לדרום אחיהם הכהנים... וברכו את העם ברכה אחת.

ואם כן מקום עמידת הכהנים הוא על מעלות האולם, ולא על הדוכן.<sup>102</sup> ר"ד פארדו<sup>103</sup> מיישב זאת באומרו, כי לדעת ר' שמעיה, משנת תמיד ומשנת מדות חולקות זו על זו בדבר מקום עמידת הכהנים.

ר' ישראל ליפשיץ בפירושו תפארת ישראל למדות, משיב על שאלה זו באופן אחר. לדבריו, אכן הכהנים היו עומדים על מעלות האולם. אולם כאשר מספרם היה גדול והיתה צפיפות על מעלות האולם, עבר חלק מהם מהמעלות ועמד על הדוכן.<sup>104</sup> נמצא, כי לפירושו הדוכן בעיקרו שימש כמעמד ללוויים,<sup>105</sup> אבל היו מקרים שאף הכהנים עמדו עליו. אילו ידע ר"י ליפשיץ את נוסח כי"מ שהבאנו לעיל (ליד הערה 6), ודאי שהיה יכול להסתייע בו לפירושו. הרי לפי אותו נוסח עולה בבירור שעל הדוכן עמדו הן כהנים והן לוויים.  
ר"י ליפשיץ הביא ראיה לדבריו מקידושין דף עא ע"א:

ת"ר בראשונה שם בן שנים עשרה אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה [רש"י: לברך בו העם במקדש לאחר עבודת ציבור של שחר] והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים. תניא אמר רבי טרפון פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן [רש"י: לברך ברכת כהנים] והטיתי אזני אצל כהן גדול ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים.

הרי לנו שהדוכן שימש כמקום עמידת הכהנים בבית המקדש.  
ברם, ברייתא זו נזכרת גם בירושלמי יומא פ"ג ה"ז,<sup>106</sup> וזה לשונה:

102 וכן הקשה בהגהות הגר"א מגרידץ על המשנה, ונשאר בקושיה.

103 בספרו שושנים לדוד במשנה מדות שם.

104 התוס' יו"ט במדות כתב: "ומ"ש הר"ב שעולין בהן לדוכן לברך את העם הרר"ש" [=הרב ר' שמעיה]. ובעל עזרת כהנים נתקשה בכך, שהרי יש כאן עירוב של דברי ברטנורא הסבור שהלוויים היו עומדים על הדוכן, עם דברי ר' שמעיה הסבור שהכהנים היו עומדים עליו. גם בהגהות הגר"א מגרידץ הקשה זאת, וכתב כי אפשר שבתחתית היו עומדים הלוויים, ולמעלה יותר היו עומדים הכהנים. ובדרך החידוד אפשר לומר לפי דבריו כי משום כך נקרא דוכן, מלשון דו (שניים) כן (בסיס), היינו לפנינו מעמד שיש בו שני בסיסים. האחד לכהנים והשני ללוויים.

105 לכן אף הוא מסביר שהלוויים עמדו על המעלות בין עזרת נשים לעזרת ישראל רק בזמן שמחת בית השואבה.

106 ובדומה לה גם במקבילה במדרש במדבר רבה יא. ח.



עשרה פעמים היה כהן גדול מזכיר את השם ביום הכפורים... בראשונה היה אומרו בקול גבוה משרבו הפרוצים היה אומרו בקול נמוך, א"ר טרפון עומד הייתי בין אחי הכהנים<sup>107</sup> בשורה והייתי אזני כלפי כהן גדול ושמעתי מבליעו בנעימת הכהנים.

וכאן אין מוזכר דוכן. לאמור, לפי נוסח זה אין כל ראייה שהדוכן משמש כמקום עמידתם של הכהנים. אבל דברי בעל תפארת ישראל עדיין עומדים במקומם, שהרי הוא אמר את דבריו לפי נוסח הבבלי.

אף לפי נוסח הבבלי יש לדון בראייתו מכיוון אחר. היינו, אפשר לפרש את האמור בקידושין באופן אחר, והוא שהדוכן הנזכר כאן שימש לעמידת הלוויים, ונמצא שראייתו של בעל תפארת ישראל אינה ראייה מוחלטת. פירוש זה נמצא בנוסח דברי רש"י שם הנדפס בעין יעקב<sup>108</sup> ובשני כתבי-יד.<sup>109</sup> זאת בניגוד לנמצא לפנינו בדברי רש"י, וכמו שהבאתים לעיל בסוגרים מרובעים. כדי להבליט את השינויים, נכתוב זה מול זה, את נוסח הדפוסים מול הנוסח בעין יעקב ובכתבי-יד:

נוסח רש"י בעין יעקב ובכ"י  
אחר אחי אמי, שהיה לוי במסכת מדות.  
ור' טרפון היה כהן בתוספתא דכתובות  
מעשה בר' טרפון שקדש שלש מאות  
נשים בשני בצורת כדי להאכילם תרומה.

נוסח רש"י בדפוסים  
אחר אחי אמי, שהיה כהן. ור' טרפון היה כהן  
בתוספתא דכתובות מעשה בר' טרפון שקדש  
שלש מאות נשים בשני בצורת כדי להאכילם  
תרומה.

לדוכן, שאומרים לויים השיר אחר עבודה  
בשעת ניסוך היין וכה"ג היה מברך  
בנשיאות כפים שעבד אותו היום ורבי  
טרפון עלה אחר הלוי או להכות בחליל  
ושאר כלי שיר שהכל כשרים בהם  
כדאמרינן בערכין<sup>110</sup> או שהיה קטן

לדוכן, לברך ברכת כהנים.

107 בכ"י ליידן כתובה המלה "הכהנים", בין השיטות.

108 הרש"ש בהגהותיו לאיכה רבה הנזכר לעיל, ציין לנוסח עין יעקב.

109 וטיקן 158 (במכון לתצלומים בירושלים ס' 8620), כ"י פרמא 2903 (ס' 13796). יש חילופי נוסח קלים בינם לבין הנדפס עין יעקב, וצינתי רק לחילופים שנראו לי כחשובים. בכ"י בודליאנה Opp. 248 (ס' 18348) הנוסח כלפנינו בתלמוד.

110 היינו במשנת ערכין ספ"ב, הובאה לעיל מקור א. והנה משמע מכאן שדעת רש"י כאן היא שכהנים יכולים לנגן בכלי שיר ולעמוד בשעת נגינתם על הדוכן. וכן יש סוברים בדעת הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פ"ג ה"ג, שכתב: "ואין פוחתין משנים עשר לויים עומדים על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן ומוסיפין עד לעולם, ואין אומרים שירה אלא בפה ולא בכלי שעיקר השירה שהיא עבודתם בפה. ואחרים היו עומדים שם מנגנין בכלי שיר, מהם לויים ומהם ישראלים מיוחסים המשיאין לכהונה שאין עולה לדוכן אלא מיוחס". והנה בדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים. לדעת הרדב"ז שם פ"ה הט"ו, אין המנגנים עומדים על הדוכן. אבל לדעת ר' חזקיה די סילוא בחיבורו מים חיים שם, שהקשה על הרמב"ם מדברי ראב"י במשנה שם שאמר ש"אין עולין למגין ואין עומדים על הדוכן", והואיל והרמב"ם פסק כוותיה שלא עולין למגין, ממילא היה לו לפסוק גם שלא עולים על הדוכן, ונשאר בקושיה. ומכל-מקום למדנו מדבריו, שהוא סבור שלדעת הרמב"ם המנגנים עמדו על הדוכן. וכן כתב גם ר' שמואל עדאוי בחיבורו בני שמואל, ליוורנו, תקי"ט, דף קא ע"ד, ויישב דעת הרמב"ם על פי האמור בערכין יא ע"א. ויש עוד להאריך בדבר ואין כאן מקומו.

ומריעין<sup>111</sup> בקול עם אחיו<sup>112</sup> צוערי  
הלויים כדאמרינן בערכין.<sup>113</sup>

לפנינו שתי נוסחאות הנבדלות זו מזו באופן משמעותי, ולא מסתבר לתלותן בתיקוני סופרים בלבד. נראה יותר כי יש כאן שתי מהדורות בדבריו. לאמור, בתחילה כתב פירוש אחד, וחזר בו וכתב פירוש אחר.

לולא דמסתפינא הייתי אומר, כי בתחילה היה כתוב כפי הנוסח הנמצא בעין יעקב. זאת משום שרש"י סבור שהדוכן משמש רק כמקום עמידת הלויים. ברם, ר' שמעיה סבור שעל הדוכן עמדו גם הכהנים. לפיכך אפשר שר' שמעיה הוא זה אשר כתב את המהדורה השנייה, שבה הציע פירוש שונה שיתאים לשיטתו. אפשר שגם הציע את פירושו לפני רש"י, ורש"י חזר בו וקיבל את דבריו.

אכן בפירוש רש"י שבעין יעקב יש שני קשיים שצריך לפרשם. הראשון שבהם, היכן מצינו במסכת מדות כי אחי אמו של ר' טרפון היה לוי.<sup>114</sup> על כך יש להשיב כדלקמן. ר' יחיאל היילפרין כתב בסדר הדורות ערך ר' טרפון: "ואיתא במסכת מדות שגם אמו היתה כהנית". ר' רפאל גורדון בהערותיו לסדר הדורות, בספרו נחל עדן, וילנא, תרנ"ח, כתב שכן הוא ביוחסין [מהד' פריימאן, דף 24 ע"ב], אבל לפנינו לא נמצא במסכת מדות מאומה, ודברי היוחסין צריכים ביאור. לפיכך כתב ר' רפאל שכוונת היוחסין לברייתא דמסכת מדות,

111 בשני כה"י: ומנעים, וכך מסתבר.

112 בכ"פ אין: אחיו. כנראה מלה זו חסרה, משום שאחיו היו כהנים. אבל אפשר כמובן לומר שהלויים יכולים להיקרא בשם אחיו, שהרי סוף סוף הם מאותו שבט, ואין בזה קושי. וראה עוד מה שכתבנו לקמן הערה 117 בעניין הירושלמי, ושייך גם לעניין זה.

113 \* גם כאן כוונתו למשנת ערכין ספ"ב, הובאה לעיל במקור א. ומכאן שרש"י מפרש כי האמור במשנה שם "אין קטן נכנס לעזרה לעבודה אלא בשעה" וכו' מוסב גם על כהן. ולא זו בלבד אלא שלדבריו גם דברי ראב"י שם "ואין עולין לדוכן אלא בארץ היו עומדין", מוסבים על אותו קטן כהן. ופירוש זה הוא בניגוד לדברי רש"י שם במשנה ושאר המפרשים. ונכון שכן פירש גם הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פ"ה הט"ו, והשווה שם עם השגת הראב"ד. וכבר דנו האחרונים ביישוב דברי הרמב"ם בפרשנות המשנה. ועי' מבוא לנוסח המשנה עמ' 463 שכתב "אין קטן (לוי או כהן)", ודברים שכתב בפשטות כה רבה הם במחלוקת רבה. אבל גם דברי הרמב"ם מתייחסים רק לראש המשנה, אבל ביחס לדברי ר' אליעזר בן יעקב משמע מהאחרונים שהרמב"ם מודה שאין הם מתייחסים לקטן. ונמצא שפירוש רש"י בעין יעקב הוא פירוש מחודש. והנה, לפירוש השני שכתב רש"י, קשה לשון ר' טרפון שאמר "עולה הייתי", שהרי שנינו להדיא שהקטן אינו רשאי לעלות על הדוכן, אלא עומד בארץ בין רגלי הלויים, וצ"ב. ואמנם רש"י דייק בלשונו שכתב בפירושו הראשון שר' טרפון עלה להכות בחליל, הואיל ואכן הוא עמד על הדוכן, ולפירושו השני לא נקט לשון עלייה, אבל כאמור לשון המשנה קשה.

ודע שملשון הירושלמי משמע כפירוש השני ברש"י. שהרי בירושלמי נקט "עומד הייתי בין אחי (עדיף להשמיט את "הכהנים" כפי הנוסח בכ"י לידן) בשורה". ומצאנו בתוספתא פסחים פ"ד הי"א, מהד' ליברמן, עמ' 163: "וגומרין הלל בשורה", וכ"ה גם בדפ"ר ובכ"ל, ואין שורה האמורה כאן אלא שירה כפי שכתב שם ליברמן ואם כן שמא גם בירושלמי ניתן לומר כן, ונמצא שהאמור בירושלמי תואם את פירוש רש"י בעין יעקב.

114 העירני ד"ר אהרן שמש שאפשר שאין כוונת רש"י לומר שבמשנת מדות מצינו שהוא היה לוי. אלא כוונת רש"י לומר שמצינו שכהן העיד על לוי עדות ישירה, וזאת משום שאותו לוי היה אחי אמו, וממילא היה באפשרותו של הכהן לראות זאת באופן ישיר, ולא להיות עד מפי השמועה.

היא ברייתא דמ"ט מדות, שאינה לפנינו. על יסוד דבריו אפשר לומר שגם כוונת רש"י כאן היא לברייתא דמסכת מדות.

אמנם אולי אפשר לומר פירוש אחר בדברי רש"י. במדות פ"א מ"ב שנינו:

איש הר הבית היה מחזור על כל משמר ומשמר... ורשות היה לו לשרוף את כסותו והם או' מה קול בעזרה קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפים שישן לו על משמרתו ר' אלן עזר בן יעקב אומר פעם אחת מצאו את אחי אמא ישן ושרפו את כסותו.

והנה ניתן לומר כי כוונת רש"י כי "אחי אמא" הוא שם של אדם,<sup>115</sup> ולא כפירוש הפשוט שהכוונה לדודו של ר' אליעזר בן יעקב. ולפי זה גם דברי ר' טרפון עולה הייתי אחר "אחי אמא",<sup>116</sup> הכוונה לאותו לוי ששמו אחי אמא. וזו ראיתו של רש"י ממשנת מדות.<sup>117</sup> אלא שלכאורה יש בידינו פירכא ניצחת על פירוש זה. הרי בספרי במדבר, פיסקא עה, מהד' הורוויץ עמ' 70 נאמר: [ובני אהרן] הכהנים [יתקעו בחצוצרות] (כמדבר י, ח) "בין תמימים בין בעלי מומין דברי ר' טרפון, ר' עקיבא אומר תמימים ולא בעלי מומים... א"ל ר' טרפון... אקפח את בניי אם לא ראיתי שמעון אחי אמא שהיה חגר ברגלו אחת שהיה עומד ומריע בחצוצרות..."<sup>118</sup>.

הקושי השני הוא, האם קיימת אפשרות כי הלויים ישמעו את הבלעת השם ע"י הכהן הגדול. שהרי הכהנים עמדו על מעלות האולם, והלויים עמדו על הדוכן שהיה בין עזרת ישראל לעזרת כהנים. המרחק ביניהם הוא כששים אמות,<sup>119</sup> שהוא מרחק גדול, ודומה שאין ר' טרפון יכול להטות את אזנו ולשמוע את הבלעת השם ע"י הכהן הגדול. ולפיכך פירושו של רש"י, על פי הנוסח בעין יעקב, צריך בירור.

115 מצאנו במקרא שמות רבים שהתחילית שבהם היא "אח" או "אחי", ועיון בקונקורדנציה יוכיח זאת בנקל, ולכן איני מפרט. גם בתלמוד מצינו כמה שמות כאלה כגון רב אחיה, רב אחא, רב אחדבוי, וגם ר' אחי ב"ר יאשיה, אחי שקיא. ראה לדוגמה בתולדות תנאים ואמוראים, לר"א הימאן, אות א, עמ' 136-137. ביחס להמשך השם "אמא", מצינו בתלמוד חכמים רבים ששם אביהם הוא אמי, ראה תולדות תנאים ואמוראים, אות א, עמ' 218, ושם זה נזכר כבר במקרא, בעזרא ב, נו. אפשר אפוא שרש"י גרס "אחי אמי" והוא שם אדם, או אולי גם אם גרס "אחי אמא" הוא סבור שניתן לומר שהוא שם אדם על יסוד השם "אמי".

116 כך הוא בשני כה"י של רש"י, בכ"פ: אחר אחי אמה שהיה לוי במסכת מדות. בכ"י: אחר אחי אימא שהיה לוי במס' מידות.

117 יש לציין כי בעל סדר הדורות כתב כי נוסח רש"י שבעין יעקב נסתר מירושלמי יומא. היינו בירושלמי אומר ר' טרפון שהוא עלה אחר אחיו הכהנים. לאמור, הוא היה בחברת כהנים ולא בחברת לוויים, ומכאן כי אחי אמו היה כהן. אבל כפי שצוין לעיל (הערה 107) בכ"י לידן המלה "הכהנים" נכתבה בין השיטים, ולפי נוסח זה ניתן לומר שר' טרפון עלה אחר אחיו הלוויים, וראה לעיל בהערות 112, 113.

118 אולם יש להפנות את תשומת הלב לכ"י במהד' הורוויץ, שהנוסח בו הוא: שמעון אחי אבא. לפי נוסח זה אין כל פירכא. ברם נוסח זה הוא יחידאי ובכל המקורות המקבילים הנוסח הוא: אחי אמא. כך בירושלמי דפ"ר, יומא א, א, דף לח ע"ד (אחי אמי), מגילה א, יב דף עב ע"ב (שמעון אחי אימא), הוריות ג, ג, דף מז ע"ד (שמעון אחי אימה). בנוסף לכך הרי בקהלת רבה, פ"ג סוף אות יא, שזו המקבילה למסופר בקידושין עא ע"א, נאמר: שמעון אחי אמא. וכן העיר על כך גם ע' שרמר, "בן אחות": כינוי שארות ונישואי פנים בתקופת המשנה והתלמוד", ציון, ס (תשנ"ה), עמ' 9, הערה 11.

119 מפתח האולם עד המזבח יש 22 אמות, המזבח עצמו 32 אמות, ומקום הלך הכהנים 11 אמות. רוחב מעלות האולם הוא שש אמות. ראה רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ה.